

TENDENCIAS NOS USOS LINGÜÍSTICOS

BERNARDO MÁIZ BAR¹

Facultade de Socioloxía da UDC e Facultade de Filoloxía da USC

1. Hipóteses e obxectivos da investigación

1.1. Limiar

O meu traballo como sociólogo na concellería de Servizos Sociais do concello de Pontedeume no ano 2006 permitíume elaborar unha investigación cuantitativa que me achegou información sobre a situación sociolingüística do estudantado nesta vila.

A investigación dividiuse en dúas áreas temáticas: *Perfis sociolingüísticos*, e *Tendencias nos usos lingüísticos*, con metodoloxía semellante mais con diferente respaldo teórico. Este artigo non recolle máis que unha pequena parte do traballo sobre as *Tendencias nos usos lingüísticos*, o vindeiro número de *Cadernos de lingua* recollerá parte do traballo sobre *Perfis sociolingüísticos*.

Lingua e estudantado de Pontedeume son o obxecto de estudo desta investigación. Pescudar a interacción entre lingua e estudantado en Pontedeume, estudar as actuais relacións das xeracións máis novas coa lingua, coido pode darnos a chave para entender os usos lingüísticos no futuro. O tema xeral de toda a investigación é : Lingua e usos na poboación a partir de 12 anos, estudante de secundaria en Pontedeume.

¹ O meu agradecemento a Manuel García Docampo, Henrique Monteagudo Romero e Isabel Suárez Fernández polas súas sabias recomendacións.

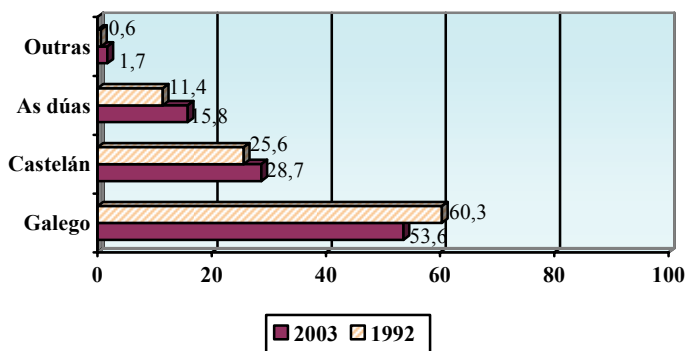
1.2. Hipóteses principais e obxectivos xenéricos

A miña hipótese ten orixe na tendencia inversa aos datos dos estudos cos que contamos e que recolleamos a continuación. Como está a acontecer coa maioría das linguas minorizadas, o proceso de substitución lingüística provocaría que actualmente no estudantado eumés sexa moi maioritario o número de castelanfalantes, tanto monolingües como bilingüizados, fronte ao número de galegofalantes. O proceso de substitución lingüística é unha realidade.

Neste senso, estableceremos a relación desta hipótese e o hábitat de residencia e procedencia dos falantes habituais de cada lingua.

Recollemos as tendencias xerais para contextualizar e explicar as hipóteses que parten dos estudos que utilizamos como datos secundarios. Compre salientar que para establecermos unhas comparanzas válidas dos datos do MSG (RAG, 1992) cos da ECVF (IGE, 2003), os datos seleccionados do IGE son os da poboación enquisada de 16 ou máis anos. Podemos observar na seguinte táboa (I) que se produciu un retroceso de 7 puntos porcentuais no uso do galego como lingua inicial.

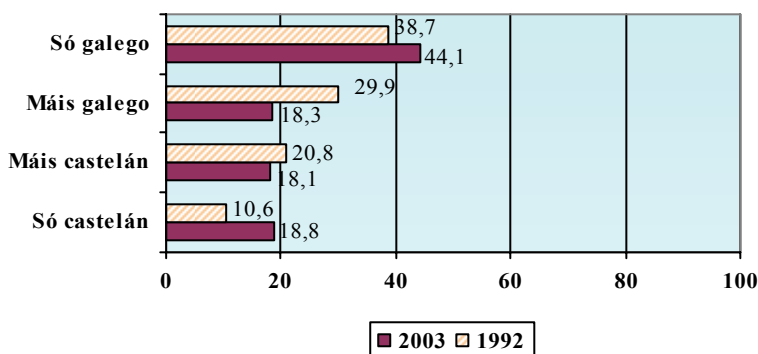
(I): *Evolución da lingua inicial*. Fontes: MSG (RAG, 1992) e ECVF (IGE, 2003. Maiores de 16)

Segundo a evolución da lingua habitual, como reflicte a seguinte táboa (II), a comparanza dos datos da ECVF cos do MSG,

indican que medrou a proporción de falantes monolingües, tanto do galego (pasaron do 38,7% ao 44,1%) como, sobre todo, do castelán (case duplicados, ao pasaren do 10,6% ao 18,8%). Sumando as categorías referidas ao uso exclusivo e preferente de cada unha das linguas, obsérvase que, no conxunto de Galicia retrocedeu o emprego do galego como lingua habitual (o retroceso é de 6 puntos porcentuais).

(II): *Evolución da lingua habitual*. Fontes: MSG (RAG, 1992) e ECVF (IGE, 2003. Maiores de 16 anos)

Xa que logo, segundo os estudos cuantitativos máis recentes MSG (RAG, 1992) e ECVF (IGE, 2003), apréciase unha tendencia cara ao aumento porcentual dos falantes monolingües tanto galegófonos como castelanófonos, ao mesmo tempo que se produce unha redución dos falantes bilingüizados. Se un dos resultados máis destacables do MSG fora a constatación da alta incidencia do bilingüismo en Galicia, no período entre un e outro estudo observamos que a tendencia é inversa (mesmo máis acusada do previsible, o que fai pensar que a tendencia existe, malia que é posible que as diferenzas metodolóxicas esaxeren os contrastes (Sección de lingua do CCG, 2005: 17). Pescudo neste estudo se os datos porcentuais verifican que o aumento de monolingües é importante na medida en que poidamos establecer comparanzas cos resultados destes estudos.

A hipótese creada iría na dirección inversa á tendencia. Isto é, a diferenza dos datos dos estudos cos que contamos, o

proceso de substitución lingüística provocaría que actualmente no estudantado eumés sexa moi maioritario o número de castelanfalantes tanto monolingües como bilingüizados, e decreza o número de galegofalantes, como está a acontecer coa maioría das linguas minorizadas.

Estanse a producir en Galicia, uns desprazamentos, uns fluxos migratorios de individuos de zonas onde a lingua habitual maioritaria é o galego, cara outras zonas (principalmente ás cidades, sobre todo as da costa, e as zonas urbanas e periurbanas) onde a lingua maioritaria é o castelán.

As hipóteses que me propoño manexar, no que se refire á dinámica sociolingüística, partiría de como esa realidade sinalada, usos monolingües e bilingües, é ocasionada pola mobilidade dos individuos. Asemade, en que medida se produce unha exodiglosia, segundo se atopen estes individuos no concello de residencia ou no seu lugar de procedencia, e en que medida estes individuos chegan mesmo a abandonar unha lingua por outra.

1.3. Hipóteses secundarias, obxectivos específicos

1. Albiscar que número hai de rapaces monolingües e bilingües en Pontedeume en relación porcentual comparativa aos datos secundarios cos que contamos.
2. Pescudar, se fose certo o aumento dos monolingües, se é debido a unha redución no cambio de lingua principalmente do galego ao castelán.
3. Esculcar se as diferenzas entre monolingües e bilingües están relacionadas cos hábitats de residencia e de procedencia.

1.4. Indicadores en relación ás hipóteses e aos obxectivos da investigación

Lingua habitual.

Lingua inicial.

Lugar de residencia do enquisado.

Lugar de procedencia do enquisado.

2. Marco descritivo do contorno xeográfico, socioeconómico e poboacional de Pontedeume

2.1. Enfoque sociolingüístico

A lingua é un sistema creado pola sociedade e depende dela para a súa existencia, polo mesmo, non podemos analizar a interacción social coa lingua sen antes coñecer a sociedade na que habita, pois a fala humana é un acto social dentro dun contexto tamén social. Do mesmo xeito que a sociedade crea a linguaxe, a propia sociedade non existiría se non existise a linguaxe.

A relación entre lingua e sociedade foi estudada dende os comezos da sociolingüística² e da socioloxía da linguaxe na obra de autores xa clásicos como Lavob, W. (1966) *The social stratification of English in New York city*, B. Bernstein (1971) "Class, code and control" en *Theoretical studies towards a sociology of language*, e concretada na obra de J. Fishman (1972) *The Sociologie of language*. Estes autores demostran que cómpre a comprensión do entorno para describir a situación ou os cambios dunha lingua.

2.2. O concello de Pontedeume e a súa comarca

2.2.1. Descrición do lugar

O territorio de Pontedeume forma parte do conxunto xeográfico denominado Golfo Ártabro, sector comprendido entre as Rías Altas setentrionais e Bergantiños.

Concello da provincia da Coruña, está situado na marxe esquerda do río Eume, e delimitado polos concellos de Cabanas (norte), Vilarmaior e Miño (sur), Monfero (leste) e a ría de Ares e Betanzos (oeste). Ten unha extensión de 29,5 Km² e unha poboación de 8.698 habitantes (Padrón, 2006), distribuída entre as parroquias de Andrade, Boebre, Bréamo, Nogueirosa, Ombre, Pontedeume e Vilar, o que lle dá unha densidade de 297'84 ha-

² No ano 1952 utilízase por primeira vez o termo sociolingüística por parte de Currie. Fonte: H. Lopez Morales (1989: 7): *Sociolingüística*.

bitantes por Km² (Plan de Urbanismo, 2005), elevada en comparación co conxunto galego.

Pontedeume é o centro da denominada Comarca Eumesa, cabeceira da bisbarra que ten no río Eume o seu aglutinante, reunindo as claves para formar un gran centro comarcal entre Ferrol e A Coruña, non só polas múltiples estradas que o comunican co resto dos concellos da comarca, senón tamén polo interese que esperta a tradición do seu comercio e da súa hostalería, e a importante oferta formativa que presta con catro centros de Ensinanza Secundaria, unha Escola de Formación Profesional de Hostalería, ademais do propio Centro de Formación Municipal para as ensinanzas de formación ocupacional, aspectos que fan crucial o seu futuro desenvolvemento para a vertebración do importante corredor que a ambas as marxes das rías forman os municipios de Ares e Betanzos, e como un referente para o contorno comarcal interior.

Na actualidade Pontedeume, como o resto da bisbarra de Ferrolterra, sitúase nunha zona economicamente deprimida que arrastra os efectos dun proceso de desindustrialización que comezou ao principio da década dos 80, sobre todo no sector naval de Ferrol e Fene, que pasou de dar ocupación a case 12.300 persoas a soamente 3.500³ postos de traballo.

2.2.2. A poboación de Pontedeume e bisbarra

Actualmente, co proceso de reconversión industrial case que rematado, aínda non se atopou un sector económico (ou sectores) que poñan freo á perda de poboación das comarcas do Eume e Ferrolterra. Mesmo nos últimos 8 anos, rematando a década dos noventa e comezando o século XXI, as comarcas de Ferrolterra e do Eume seguen perdendo poboación (máis de 4.000 persoas).

³ Fonte: FORENDES 2005. Gavira, C. Concello de Pontedeume.

1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Total	Total	Total	Total	Total	Total	Total	Total
Comarca do Eume							
28.992	28.944	28.976	28.842	28.690	28.256	27.989	27.760
Comarca de Ferrol							
166.592	165.744	164.108	162.261	160.969	164.489	163.853	163.669
(III): <u>Total das dúas comarcas</u>							
195.584	194.688	193.084	191.103	189.659	192.745	191.842	191.429

Fonte: Elaboración propia a partir do Padrón Municipal de Habitantes e do Censo de Poboación e Vivenda. Instituto Galego de Estatística⁴.

Dende un punto de vista demográfico, a poboación diminúe, mais non de forma tan acusada nestas comarcas como nos anos oitenta. Porén, a redución continúa de xeito imparable nos tres últimos anos analizados. Hai que ter en conta que, referíndonos a Pontedeume, atopamos un índice de avellentamento⁵ elevado 120'1 (2005, Padrón Municipal) e no conxunto das dúas comarcas incluso é máis alto (Eume:137'9, Ferrolterra:148'1).

A taxa de avellentamento de Pontedeume e Ferrolterra temos que encadrarla nun contexto global: O avellentamento⁶ da poboación é característico das sociedades da Europa occidental postindustrial. En Galicia, o avellentamento da poboación é especialmente forte. As causas están no incremento da esperanza de vida e no descenso da taxa de natalidade, motivadas, entre outros factores, pola mudanza nos modos de vida (principalmente coa incorporación da muller ao mercado laboral), e o cambio nos valores.

⁴ A partir de aquí, referireime ao Instituto Galego de Estatística coa abreviatura IGE.

⁵ Cantos maiores de 64 anos hai por cada 100 menores desa idade.

⁶ Véxase A. Precedo Ledo (1999: 20 e SS.).

No sentido sinalado, para o concello de Pontedeume a seguinte táboa (III) tamén confirma a diminución duradeira: a perda de poboación é bastante apreciable nos intervalos quinquenais de idades que se atopan na infancia e na adolescencia, polo que podemos intuír que a recuperación demográfica, de se producir nos próximos anos, (apreciable para Pontedeume no ano 2006) será moi lenta, e sen que, analizando a situación actual, poidamos garantir a súa estabilidade.

(IV):Pontedeume	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Total	8.893	8.857	8.936	8.912	8.860	8.746	8.694	8.663	8.698
Poboación segundo intervalos de idades									
0-4	352	324	319	311	306	303	287	293	282
5-9	370	373	375	370	360	366	345	336	338
10-14	495	472	442	412	398	379	378	371	356
15-19	681	619	608	588	539	492	462	436	412
20-24	733	741	753	713	688	657	602	574	572
25-29	749	737	729	733	715	701	714	694	648
30-34	728	733	745	728	713	681	671	661	671
35-39	666	676	673	701	715	706	708	700	697
40-44	628	622	654	642	641	653	670	652	690
45-49	519	527	546	597	620	618	618	647	618
50-54	520	520	519	489	496	524	530	548	617
55-59	449	472	511	522	546	522	523	522	515
60-64	483	479	437	452	416	455	462	505	528
65-69	486	483	481	466	493	469	468	433	429
70-74	302	333	382	425	455	466	455	451	457
75-79	299	310	306	297	299	285	312	356	401
80-84	228	219	232	226	221	238	256	249	230
85 e máis	205	216	224	240	239	231	233	235	237

Fontes: Elaboración propia a partir do Padrón municipal de habitantes. Do IGE para datos de 1998 até 2005, e do Concello de Pontedeume para os do ano 2006.

Para ilustrar este efecto, elaborei unha táboa (V) da distribución da poboación por parroquias no concello, recollendo o número de habitantes no Censo de 2001 e no Padrón de 2005:

(V): Distribución da poboación por Parroquias	Censo 2001	Padrón 2005
Andrade	515	447
Boebre	431	430
Breamo	261	360
Centroña	440	411
Nogueirosa	816	906
Ombre	613	517
Santiago (Pontedeume "Centro")	4.716	4.758
Vilar	904	861

Fontes: Elaboración propia a partir de datos do IGE do Censo 2001 e Padrón 2005.

Podemos apreciar como a redución da poboación afectou a unhas parroquias máis do que a outras. A redución xeral da poboación do concello nos últimos cinco anos foi debida á diminución nas parroquias de Andrade, Boebre, Centroña, Ombre e Vilar. Pontedeume "centro", a parroquia máis poboada, ao igual que Nogueirosa e Breamo, aumentou de poboación.

2.2.3. O tecido socioeconómico

As características máis salientables da ocupación laboral de Pontedeume veñen dadas pola temporalidade, propia das empresas de servizos dunha vila turística, e pola gran cantidade de negocios de corte familiar.

A taxa de paro de Pontedeume é de 15'3% e a de Galicia 10'9% (Censo 2001). De considerarmos a Galicia como un país no que a taxa de paro oficial é elevada, a de Pontedeume é moi alta, cun índice de poboación activa en situación de desemprego que tamén é superior á media provincial (esta de 12'5%). Compre ter en conta que o pleno emprego, situación ideal e desexable, sitúase en cifras entre o 4% e o 5%. Xa que logo, Pontedeume está lonxe desa situación óptima.

(VI): Actividade	Total	Homes	Mulleres
Taxa de actividade	48,2	61,4	36
Taxa de paro	15,3	10,4	23

Fonte: Consellería de Traballo, 2005.

Como podemos apreciar na táboa “Actividade” (VI), a taxa de paro feminino (23%) duplica amplamente a taxa de desemprego masculino (10’4%); isto reflicte unha dependencia notábel da poboación feminina sobre a masculina, superior á media provincial (feminina 16’2% e masculina 9’9%) claro impedimento para a eliminar as desigualdades. A dependencia económica da poboación feminina é sintomática dunha sociedade patriarcal. No entanto, está sen contabilizar a economía “so-mexida”, que en Galicia parece ser é bastante elevada e feminizada.

(VII): Poboación ocupada segundo a profesión	Prov. Coruña 1996	Galicia 1996	Galicia 2001	Galicia 2003	Ponteume 1996	Ponteume 2001
Totais	342.224 (100%)	825.197 (100%)	1.035.178 (100%)	1.083.828 (100%)	2.455 (100%)	3.039 (100%)
Dirección de empresas e das administracións públicas.	32.734 (9%)	78.322 (9%)	93.305 (9%)	89.234 (8%)	272 (10%)	336 (11%)
Profesións asociadas a titulacións de 1º, 2º e 3º ciclo universitario e afíns.	34.739 (10%)	80.829 (9%)	106.573 (10,2%)	119.192 (11%)	331 (13%)	404 (13,2%)
Técnicos e profesionais de apoio.	20.420 (6%)	45.497 (5%)	98.399 (9,5%)	102.753 (9,4%)	141 (5%)	251 (8,2%)
Empregados de tipo administrativo.	31.854 (9%)	75.900 (9%)	77.369 (7,4%)	72.158 (6,6%)	160 (6%)	218 (7,17%)
Traballadores dos servizos de restauración, servizos persoais, de seguridade, dependentes de comercio.	43.622 (12%)	109.588 (13%)	144.031 (13,9%)	141.274 (13%)	291 (12%)	476 (15,6%)
Traballadores cualificados da agricultura e da pesca.	38.814 (11%)	104.342 (12%)	93.224 (9%)	111.225 (10%)	131 (5%)	94 (3,09%)
Artesáns e traballadores cualificados das industrias manufactureiras, da construción e minería.	66.549 (19%)	154.316 (18%)	196.501 (18,9%)	197.223 (18%)	653 (26%)	673 (22,14%)
Operadores de instalacións industriais, de maquinaria, montadores e ensambladores.	27.932 (8%)	68.821 (8%)	114.163 (11%)	118.196 (11%)	191 (8%)	270 (8,8%)
Traballadores non cualificados.	41.180 (12%)	100.902 (12%)	103.453 (9,9%)	116.876 (10,7%)	239 (9%)	257 (8,4%)
Forzas armadas.	4.380 (1%)	6.680 (1%)	8.160 (0,7%)	6.938 (0,6%)	46 (2%)	60 (1,9%)

Fonte⁷: Elaboración propia a partir de datos do Padrón de 1996, do Censo de 2001 e da Enquisa de Condicións de Vida das Familias de 2003. IGE.

É salientábel o crecente peso que ten o sector servizos⁸ en canto ao número de asalariados/as, como así o reflicten as estatísticas oficiais para Ponteume. O aumento das persoas que traballan no sector servizos é característico das sociedades

⁷ Os datos do Padrón e da Enquisa de Condicións de Vida das Familias foron recodificados segundo a categorización publicada polo IGE para o Censo de 2001.

⁸ Véxase D. Bell (1976): *El advenimiento de la sociedad post-industrial*.

postindustriais. Tamén é propio deste tipo de sociedades o aumento das traballadoras e traballadores altamente cualificados. É por esta razón que o aumento apréciase principalmente nas profesións asociadas á administración e nos técnicos/as e profesionais de apoio.

2.3. A poboación obxecto de estudo: O estudantado

A redución da poboación da comarca e da propia vila eumesa pode apreciarse na diminución no total de alumnos de primaria e secundaria:

(IX): Número de alumnos dos centros de ensino de Pontedeume.	Curso 03-04	Curso 05-06	Diminución de alumnos
Educación infantil	215	178	-37
Educación primaria	523	499	-24
Educación secundaria obrigatoria	516	513	-3
Educación postobrigatoria	509	147	-41
Totais	1442	1337	-105

Fonte: Elaboración propia a partir de datos dos propios centros.

En Pontedeume hai 564 persoas de 12 a 18 anos segundo o Padrón municipal de 2005. Mais, por outra banda, Pontedeume é a vila cabeceira da comarca do Eume, onde coinciden nos centros de ensino secundario rapazas e rapaces de moi diversa procedencia tanto no que se refire ao seu hábitat como ao seu estrato social en xeral.

Aínda que a idade sexa un parámetro moi utilizado na investigación sociolóxica cómpre introducirmos algúns matices neste particular. Temos que ter en conta que a idea de mocidade é unha construción social⁹, e as grandes mudanzas que moitas veces se atribúen á idade, máis ben son froito dun cambio de centro de estudos, co paso á universidade ou cando se comeza a traballar; non son atribuíbles directamente á idade. Non podemos esquecer as enormes diferenzas na concepción dos límites

⁹ A revisión que realiza M. Foucault (1976: 48 e SS.) sérvenos como fundamentación teórica sobre este punto.

entre a “mocidade” e a “idade adulta” dunhas a outras épocas históricas e entre diferentes culturas. Xa que logo, non é a idade o que inflúe nos usos e nas actitudes, no cambio de lingua, senón que son as formas de vida que a sociedade crea para cada grupo de idade.

O Bacharelato é a educación secundaria postobligatoria, que polo sinalado non recolle todos os perfís sociais como si o fai a educación obrigatoria (ESO). Por outra banda, incluír o Bacharelato, permítenos abranguer una maior franxa de idade (de 12 a 18 ou máis anos), etapa onde, supostamente, se poden crear novos hábitos nos individuos. Mais tamén o feito de que collamos a educación secundaria non obrigatoria reduce os perfís dos enquisados cara a aqueles que decidiron seguir estudando bacharelato. Asemade, hai que ter en conta que hoxe en día está moito menos determinada e influída a procedencia social polo feito de continuar ou non estudando.

Pescudar o estudantado de 12 anos a 16 anos, permítenos coñecer os hábitos dun grupo de idade do que non son moi habituais as investigacións sociolóxicas que se centran máis frecuentemente na poboación de 16 anos en diante. É polo tanto, de 12 a 18 anos un rango de idade escasamente estudado, e ademais, non deixamos de poder establecer comparanzas con outros estudos que sinalan como rango límite até os 16 anos.

3. Metodoloxía¹⁰

3.1. O traballo de campo

Tras establecermos as hipóteses da investigación e partindo delas para o deseño do cuestionario, despois de corrixírmolo unha vez realizadas e analizadas as probas piloto, este pasouse a todo o universo estudado, contando coa axuda dos profesores que amablemente cederon as súas aulas.

¹⁰ Do punto destinado a expoñer a metodoloxía da investigación, neste primerio artigo só recollo o *traballo de campo*.

O traballo de recollida de información por medio do cuestionario non sería posible sen mediadores entre a poboación a estudar e o investigador. Neste caso @s profesoras/es dos centros de ensino en conxunto, e en particular @s dos departamentos de lingua e literatura galegas de cada centro, funcionaron de mediadoras/es entre o alumnado e o investigador. Quero reiterar aquí que o profesorado dos centros foi indispensable, xa que puxeron á miña disposición horas lectivas para explicarlles aos rapaces o cuestionario e que o puideran cubrir con maiores facilidades. Sen esta colaboración sería moito máis dificultoso abranguer un universo tan amplo.

Por outra banda, para traballar co estudantado recollín datos da repartición de alumnos por aulas, que me serviu posteriormente para configurar táboas que me proporcionarían unha idea precisa da poboación diana. Estas táboas foron claves esenciais no traballo de campo.

Como deixei anotado máis atrás, unha das principais dificultades cara a realización do cuestionario foi a idade d@s enquisad@s. Partín da hipótese de que me cumpría ampliar a franxa de idade d@s enquisad@s para asegurarme de acoller a poboación que acabase de chegar ao ensino secundario. O suposto co que traballo é o de que este momento de cambio de nivel educativo e de centro pode resultar crucial para establecer novos hábitos lingüísticos. Así pois, realicei o cuestionario a rapazas e rapaces dende 1º da ESO. Isto achegaba un valor engadido á investigación xa que supostamente o seu paso polas aulas de secundaria aínda non influíra nos seus usos lingüísticos. Mais, por outra banda, traballar con rapaces de 1º da ESO constituía unha dificultade. Os retos eran até que punto poderíamos realizar preguntas complexas no cuestionario de xeito que foran comprendidas pol@s rapazas e rapaces, e até que punto os temas dos futuros grupos de discusión poderían ser asumibles e comprensibles para tod@s @s rapazas e rapaces. Isto requiriu un esforzo á hora de simplificar as preguntas e os temas a estudar antes de poñelos ao colectivo investigado.

Debo lembrar que non toda a poboación que está realizando estudos nos centros de ensino secundario reside en Pon-

tedeume, polo que, complementariamente, obtiven información privilexiada en relación a lingua e hábitat xa que a comarca de Pontedeume e o propio concello teñen zonas rurais (supostamente galegófonas), e zonas “urbanas” moi castelanizadas. Este aspecto será tratado polo miúdo máis adiante.

O traballo de campo consistiu basicamente nun cuestionario aos alumnos dos centros de ensino secundario de Pontedeume, mais tamén realicei entrevistas exploratorias con axentes normalizadores locais previas ao cuestionario. No futuro teño previsto artellar grupos de discusión con alumnos dos centros de ensino secundario do termo municipal do concello de Pontedeume. Esta posibilidade foi considerada dende o principio da investigación.

Nas aulas pasei o cuestionario tras establecermos un contacto co centro de ensino e a cesión dunha hora por clase para a realización do mesmo. A miña presenza nas aulas foi importante para explicar a realización de cada pregunta e garantir na medida do posible a fiabilidade das respostas. Recomendeilles que non copiasen nin falasen entre eles sobre as posibles respostas xa que me interesaba recoller a procedencia (entendida nun sentido amplo) persoal, non a construída grupalmente, posto que esta última poderá ser pescudada máis adiante por medio de grupos de discusión.

Presentándome como sociólogo técnico do concello, expliqueilles @s rapazas/es o obxectivo da investigación e os temas de estudo (lingua, lecer, tempo libre, drogas¹¹ e espazo). Argumentei o interese por coñecer, por parte do concello como institución, a situación da mocidade; incidín na importancia da investigación para mellorar a situación do estudantado mediante o coñecemento da súa realidade e, sobre todo, deixei ben claro a confidencialidade dos datos e o anonimato das respostas. Para tal fin, pedinlles que separasen os seus pupitres e que non comentasen as respostas. As rapazas e rapaces estaban sentados

¹¹ O traballo de campo, utilizámolo para outra investigación da concellería de Servizos Sociais de Pontedeume que leva por título: *Estudiantado, lecer, tempo libre, drogas e espazo*.

ante cadanseu cuestionario e atendendo. Lin en alto cada pregunta e agardei a resposta dos rapaces a cada unha delas en cadanseu cuestionario para pasar á seguinte. Insistín na posibilidade de realizar preguntas. Expliquei cada pregunta, prestándolle moita importancia a non influír nas respostas d@s rapazas/es. Mesmo utilicei o encerado para realizar esquemas explicativos daquelas preguntas que espertaron máis dúbidas.

Nas aulas de 1º e 2º da ESO, facer o cuestionario levou 45 minutos, mesmo houbo aulas nas que collemos parte da seguinte hora para poder rematalo. Nas aulas de 3º, 4º da ESO e 1º e 2º de Bacharelato a duración foi aproximadamente duns 5-10 minutos menos.

A xeito de avaliación da calidade, pedín a varias aulas que valorasen a fiabilidade das contestacións dos seus compañeiros e as respostas, que, malia non ter tratado estes datos estatisticamente, por abraiante maioría foron de “moi” fiábel ou de “bastante” fiábel.

3.2. *Esquema ilustrativo das fontes utilizadas*

3.2.1. *Fontes primarias*

Cualitativas:

- Entrevistas exploratorias con axentes normalizadores locais: Equipos de Normalización Lingüística (ENL) dos centros de ensino, concelleiro de Servizos Sociais do concello de Pontedeume, normalizadora lingüística do concello de Pontedeume (SNL), representantes de asociacións que traballan pola lingua galega e con moz@s eumn@s de secundaria.

Cuantitativas:

- O cuestionario. Pasouse ao universo total, 608 d@s 660 moz@s que constitúen a suma total d@s alumn@s de E.S.O. e de Bacharelato de todo Pontedeume (IX). Non chegamos a realizar 660 enquisas xa que excluímos os cuestionarios nulos e faltan tamén o do estudantado que non foi á clase o día da realización do cuestionario. En

total pasouse en 33 aulas, repartidas do seguinte xeito: 7 aulas de 1º da ESO, 7 de 2º da ESO, 7 aulas de 3º da ESO, 5 de 4º da ESO, 4 de 1º de Bacharelato e 3 de 2º de Bacharelato.

(IX): Total de alumn@s en Pontedeume segundos ciclos	Número de alumn@s
Total alumn@s de Educación Infantil	178
Total alumn@s de Educación Primaria	499
Total alumn@s de E.S.O.	513
Total alumn@s de Bacharelato	147
Outr@s alumn@s ¹²	---
Total de alumn@s de Bacharelato e de E.S.O.	660

Fonte: Elaboración propia a partir de datos dos centros de ensino de Pontedeume.

3.2.2. Fontes secundarias:

-Internas: Bases de datos: Instituto Nacional de Estadística (INE), Instituto Galego de Estadística (IGE), Centro de Investigacións Sociolóxicas (CIS), Instituto de la Juventud Español, Mapa Sociolingüístico de Galicia (MSG) RAG, 1992, Enquisa de Condicións de Vida das Familias (ECVF) IGE, 2003.

-Externas: Publicacións, informes e estudos varios recollidos na bibliografía, grupos de investigación da facultade de Socioloxía da Universidade da Coruña, de *Cidadanía. Redes de aplicacións sociais. Sociedade Cooperativa Galega* e do grupo de debate *Acción, poder e linguaxe*.

3.2.3. Ficha técnica do cuestionario

-Ámbito: Centros de ensino secundario do concello de Pontedeume.

-Universo: Alumn@s de secundaria dos centros de ensino de Pontedeume.

¹² Non contamos co dato exacto.

-Tamaño da mostra: Non se realizou unha mostra xa que se pasou o cuestionario a todo o universo estudado. Ficarón 608 enquisas válidas sobre un total de 660 estudantes matriculad@s.

-Erro mostral: Non procede xa que non se fixo unha mostra. Enquisouse todo o universo, toda a poboación obxecto de estudo

-Data de realización: Varios días lectivos do mes de febreiro do ano 2006.

4. Marco teórico

4.1. Introducción

Estes puntos do marco teórico orixinal serven para explicar as pautas da teoría que levaron á creación das hipóteses. Coido fundamentar porque me permito “poñer en dúbida” a continuidade da tendencia á creación de dous bloques monolingües: parto da realidade do galego como lingua minorizada que coma millóns de linguas no mundo están a sufrir a ameaza da desaparición ante as linguas maiorizadas de estado (máis o inglés, que se autolexitima como lingua internacional). É o espazo no que recollo cuestións relativas á investigación que fundamentan e nos sitúan sobre o obxecto de estudo.

O primeiro punto, denominado *A lingua: O enfoque sociolingüístico*, pretende situar a investigación na disciplina na que se encadra este traballo: a sociolingüística e/ou a Socioloxía da Linguaxe. O segundo punto do marco teórico, denominado *Sociolingüística cuantitativa en Galicia contemporánea*, ten como finalidade facer un breve repaso polas principais fontes de datos cuantitativas macrosociolingüísticas. A función deste punto non é outro que situar o traballo sobre a orixe das fontes secundarias e sobre os resultados máis relevantes para o obxectivo da investigación.

4.2. A lingua: O enfoque sociolingüístico

Os comezos da sociolingüística veñen marcados pola “Sociolinguistics conference” da Universidade de Los Angeles de California en 1964. No entanto, o termo sociolingüística foi acuñado por H.G. Currie e E.G. Currie no 1949. A sociolingüística nace como unha disciplina intermedia entre a lingüística e a socioloxía, é por iso polo que non podemos dicir que chegara a ter autonomía até os anos sesenta. Durante anos mantívose nos medios académicos a tendencia a cualificar a sociolingüística de disciplina externa á propia ciencia da linguaxe, á lingüística. Tal consideración está hoxe superada.

Que exista unha coincidencia nos intereses de dúas disciplinas non quere dicir que non se distinguan os enfoques cos que abordan un feito, que no caso da sociolingüística ou da socioloxía da linguaxe son os factores sociais que inflúen no uso dunha ou doutra diferenza lingüística ou como as diferenzas lingüísticas teñen repercusións sociais. Neste senso Anxo M. Lorenzo (2000:348) apunta que

Cando se trata de ver cómo as diferenzas sociais inflúen na estrutura das linguas adoita considerarse que estamos no tereiro da sociolingüística, mentres que cando o que se tratan de avaliar son as proxeccións ou as implicacións do uso das linguas nas sociedades, moitos investigadores inclúen estes coñecementos no eido da socioloxía. (...). Pola contra, algúns autores conciben a sociolingüística como unha disciplina con entidade de seu (...).

Porén, clásicos que eu entendo da sociolingüística, como pode ser Joshua Fishman, prefiren denominar o estudo da variación lingüística por motivos sociais, socioloxía da Linguaxe. Fishman (1972: Cap.1) define a socioloxía da linguaxe como a interacción destes dous aspectos da conduta humana: o uso da lingua e a organización social da conduta. Fishman (1972: 33) sinala:

El rango genérico puede corresponder a cualquiera de ellas, siendo frecuente que la Sociología se conciba como subárea entre los lingüistas y que la Sociolingüística se vea como parte de la Sociología del language entre los sociólogos.

Para Fishman (1972: 44-73) a Socioloxía da linguaxe sería o ámbito no que é posible presentar principios xerais explicativos e predictivos sobre o comportamento lingüístico. A socioloxía da linguaxe configúrase como un macronivel mentres que a sociolingüística ocuparía os estadios de micronivel sobre os que se fundamentan aquelas explicacións e predicións. De tal xeito que a Sociolingüística forma parte da Socioloxía da linguaxe.

Persoalmente, non me interesa especialmente o límite entre socioloxía da linguaxe e sociolingüística, coido que é mais importante a xeración de coñecemento pese a que saltemos as barreiras das disciplinas. Neste senso, todas as perspectivas resultan relevantes.

Calquera “entidade” dunha lingua (sexa un conxunto de fonemas, sexa as combinacións sintácticas que admite unha lingua ou o seu léxico) non existen no baleiro, teñen unha finalidade indiscutible e previa a calquera outra consideración: servir aos membros dunha comunidade humana para se “comunicar” entre si. Fóra desta utilidade social as linguas non existirían. Agora ben, a existencia de variedades dentro dunha mesma lingua, explicables a partir das diferenzas sociais na comunidade que a fala, é un fenómeno evidente, distinto, e se cadra, máis en relación directa coa socioloxía que coa lingüística. O primeiro estruturalismo rexistra este tipo de variación baixo a denominación de *dialectoloxía social* ou *diastrática*, e considera cada variante como un dialecto social que acabará por denominarse *sociolecto*.

No entanto, os estudos lingüísticos concentraron a súa atención durante moito tempo na variedade estándar, a forma “neutra” ou “non marcada”. Por suposto, isto non quere dicir que a investigación lingüística non percibise a variación social. Na tradición filolóxica francesa, por exemplo, acuñouse o termo de *patois* para aludir ás “variedades rexionais” que “perderon” o seu estatus orixinal de “linguas” para se converter nun sistema de comunicación de “pouco prestixio social”. Porén, en termos

xerais, o enfoque sociolingüístico remítese á tradición norteamericana e, en concreto, aos traballos de corte cuantitativo de William Labov. Os estudos de W. Labov a finais dos anos sesenta en Nova York ían demostrar que boa parte da variabilidade do inglés estaba reflectindo variacións sociais. Deste xeito, a variación diastrática ía adquirir sistematicidade¹³ cando se puña en relación con certas características dos falantes, xa fosen adscritas (do tipo de sexo, grupo xeracional, raza) ou adquiridas (como o estrato social).

Características da sociedade norteamericana dos anos sesenta poden explicar que a Sociolingüística se convertese nunha disciplina autónoma precisamente nos Estados Unidos. Hai que contar neste sentido con ingredientes como unha sociedade marcadamente heteroxénea, que aglutina unha gran diversidade cultural e lingüística, unha extraordinaria recepción de movementos migratorios, e lugar onde van ter certo protagonismo os movementos de promoción de grupos marxidados do poder: son os anos de reivindicación da igualdade de dereitos para a raza negra ou a época en que o movemento de liberación da muller acadou certo pulo.

Mais tamén poden aducirse, para explicarmos o nacemento da sociolingüística, causas internas á historia do coñecemento. Unha corrente lingüística importante, a Gramática Xenerativa, ao negar explicitamente a dimensión social da linguaxe, foi responsable indirecta en certo sentido do desenvolvemento da Sociolingüística desde finais dos sesenta. N. Chomsky¹⁴ provocou que moitos disidentes das súas teorías se ocupasen desta cuestión.

Ese fenómeno explica, por exemplo, a aparición do concepto de *competencia comunicativa*, a cargo de D. Hymes¹⁵, isto é, o coñecemento das regras abstractas dunha lingua necesario

¹³ O obxecto de estudo da lingüística é a lingua conceptualizada como un sistema.

¹⁴ Véxase N. Chomsky (1979): *Reflexiones sobre el lenguaje*.

¹⁵ Véxase D. H. Hymes (1962): "The ethnography of. Speaking" en *Anthropology and Human Behavior*. Tamén en J. A. Fishman (1968: 99-138): *Readings in the sociology of Language*.

para establecer correspondencias entre formas e significados, así como a habilidade de empregar estas correspondencias dun modo social e culturalmente axeitado; a escolla explícase en termos sociais ou ten de remitirse á libre elección do falante. Asemade, estas diferenzas poden contemplarse desde a Socioloxía da linguaxe (“*óptica do sociólogo*”) ou desde a Sociolingüística (“*óptica do lingüista*”). É importante sinalar que utilizamos o termo “Socioloxía da Linguaxe” e non “Socioloxía da lingua” xa que a linguaxe fai referencia ao que é común a todas as linguas humanas; unha capacidade que temos os seres humanos. As linguas son variedades desa facultade, códigos nos que esa facultade se materializa.

Aínda que algúns sociolingüistas de tendencia marxista atenden especialmente ás diferenzas de clase, a maior parte do quefacer na disciplina orientouse cara ao estatus, ao considerar unha escala continua na que os individuos se insiren segundo unha variedade de características persoais como o nivel de educación, ingresos ou ocupación, que implican un grao de prestixio social. Esta óptica é a máis habitual na Sociolingüística, e estes métodos foron introducidos en Lingüística por Labov nun dos seus traballos máis coñecidos (1966, *Social stratification of English in New York City*). Nese traballo Labov establece a estratificación social dos falantes da cidade de Nova York en función da pronunciación do fonema /r/ en posición posvocálica. A realización consonántica deste fonema sería propia das clases “máis altas” e de todas as clases en estilos formais. Mais, se este traballo fixo historia, foi pola revolución que supuña o que este investigador chamou *orde na diversidade*: Desde o punto de vista dunha lingüística non social, estes datos non constituirían máis ca unha alternancia desordenada entre dúas realizacións dunha mesma unidade do sistema. De non ter en conta factores sociais, ningunha regra podería predicir que variante se empregaría en cada caso, e a elección remitiríase á libre vontade do falante, *variación libre*. A investigación de Labov mostra que esta variación é sistemática e que se atopa altamente estruturada, aínda que de forma cuantitativa e probabilística. Labov dálle unha explicación

social a cuestións de variación lingüística, algo até ese momento non considerado.

A sociolingüística tendeu nos últimos anos a un desenvolvemento pluridireccional. Aínda que esta expansión de métodos supoña un certo risco de perda de contornos, a evolución era esperable habida conta das limitacións dos métodos cuantitativos para un obxecto como a linguaxe. Dada a pluralidade de enfoques e a riqueza que posúe hoxe o campo da sociolingüística resulta difícil reunir as referencias básicas. Non hai moito interese da socioloxía (máis por parte da lingüística) por este eido que, por precisar competencias en dúas disciplinas diferentes, non ten sempre a atención que merece.

A listaxe de referencias bibliográficas neste traballo será máis ampla do que se adoita. Precisamente por ser a sociolingüística disciplina autónoma, mais ao mesmo tempo intermedia entre varias disciplinas. Pode acudirse a olladas de conxunto como M. Almeida (1990) ou a clásicos como U. Ammon (1988), R. Wardhaugh (1986), Guy et alii. (1995) ou K. Rotaetxe (1988). Unha reflexión sobre deste eido, con clara exposición de escolas e tendencias, e especial atención ás cuestións metodolóxicas que relacionan Sociolingüística con outras disciplinas atópanse en M. Fernández Pérez (1993). Os traballos de Haugen (1990) e Robins (1991) introduciron na sociolingüística actual a tendencia ecolóxica que tanto interese produce na investigación actual. Finalmente Fishman (1972) e Labov (1966) son clásicos inescusables porque introduciron conceptos sociolóxicos e análises cuantitativas dentro dos estudos lingüísticos.

4.2. Sociolingüística cuantitativa en Galicia contemporánea

4.2.1. Traballos relacionados e de interese para esta investigación

Centrándonos agora na sociolingüística cuantitativa en Galicia contemporánea, aspecto este evidentemente de moito interese para os obxectivos da investigación, farei unha relación das tendencias de maior relevancia nos usos lingüísticos baixo

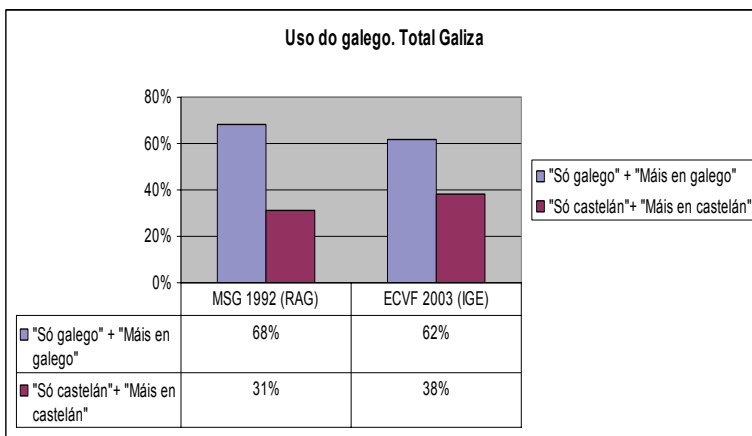
un punto de vista cuantitativo, por ser esta a cuestión de estudo da investigación. Aqueles estudos e resultados de referencia máis importantes como postulados teórico-prácticos no meu marco teórico.

A sociolingüística que se fai en Galicia experimentou un cambio importante coa incorporación de novas técnicas de investigación e de novos enfoques. Dende un punto de vista cuantitativo, en principio de maior interese para resolver as nosas hipóteses, os estudos que coñecemos e que poden darnos unha visión global polo miúdo son o MSG (RAG, 1992) e a ECVF (IGE, 2003), mais non son os únicos datos macrosociolingüísticos cos que contamos en Galicia.

As fontes secundarias coas que traballamos na análise non son os únicos estudos cuantitativos que se teñen feito sobre lingua e sociedade a escala “autonómica”¹⁶, no entanto a ECVF é o último estudo cuantitativo sobre competencias, usos e actitudes e permite establecer comparanzas co MSG realizado unha década atrás xa que se utilizaron os mesmos criterios á hora de elaborar as preguntas. Estes foron os resultados comparativos:

(X): Uso do galego. Total Galicia	MSG 1992 (RAG)	ECVF 2003 (IGE)
Só galego	38'7%	44'1%
Máis en galego	29'9%	18'3%
Máis en castelán	20'8%	18'1%
Só castelán	10'6%	19'7%

¹⁶ Utilizo a expresión “autonómica” xa que a zona galegófona é máis ampla que a xeografía política de Galicia.

Os Censos de poboación e vivenda de 1991 e de 2001 e os estudos do CIS¹⁷ dirixidos polo psicolingüista Miguel Siguán dos anos 1993 e 1998 denominados *Conocimiento y uso de las lenguas en España*, e *Usos de lenguas en comunidades bilingües: Galicia*, son as outras fontes cuantitativas máis importantes a escala autonómica. A utilidade da información recollida sobre lingua nos Censos é evidente xa que a información pódese desagregar a nivel municipal e mesmo inframunicipal, até as entidades singulares de poboación para algúns concellos. No entanto, os resultados do Censo non foron utilizados neste estudo debido a que as categorizacións son só en tres ítems en vez de catro, o que reduciría o abano de posibilidades e non nos permite coñecer se a poboación é bilingüe con predominio do castelán ou con predominio do galego. Esta mesma decisión foi tomada no estudo do ano 2005 *A sociedade galega e o idioma 1992-2003*, da Sección de Lingua do Consello da Cultura Galega.

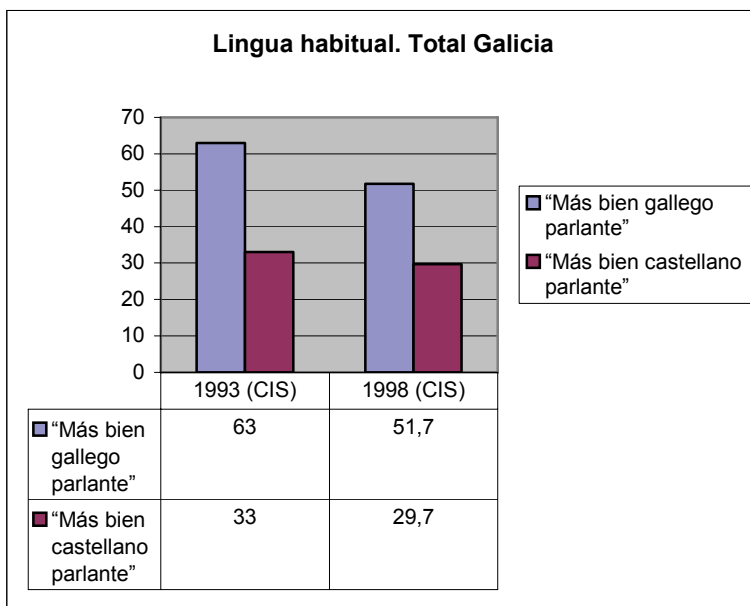
Respecto aos dous estudos do CIS dos anos 1993 e 1998, a primeira gran diferenza é que só contestan a pregunta de usos do galego os que declaran "ser capaces"¹⁸ de falar en galego nas preguntas anteriores sobre competencias. Realiza o CIS unha clasificación tamén ben distinta como posibles respostas á pre-

¹⁷ Centro de Investigaciones Sociológicas.

¹⁸ Véxase M. Siguán, (1994: 19)

gunta sobre lingua habitual: “Y si alguien le preguntara, ¿diría ud. que es más bien castellano parlante o más bien gallego parlante?”, coas contestacións: “Más bien castellano parlante”, “Más bien gallego parlante” ou “Bilingüe”. Evidentemente, hai unha porcentaxe importante de poboación bilingüizada con predominio do galego ou con predominio do castelán, mais non obtemos información sobre usos monolingües.

(XI): Lingua habitual	1993 (CIS)	1998 (CIS)
Más bien gallego parlante	63%	51'7%
Más bien castellano parlante	33%	29'7%
por igual ¹⁹ / Bilingüe ²⁰	2%	18'6%

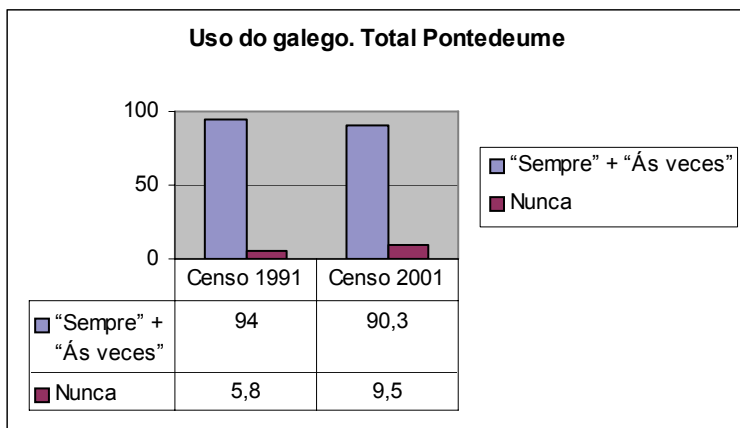
Os Censos do 1991 e de 2001 utilizan para os usos lingüísticos unha categorización excesivamente simplista dividindo as posibles respostas, os ítems de lingua habitual, en 3 categorías: “Sempre”, “Ás veces” e “Nunca” Isto probablemente ocasionou que a poboación que se clasificaría en “máis en gale-

¹⁹ “Por igual”: Nome do ítem no ano 1993.

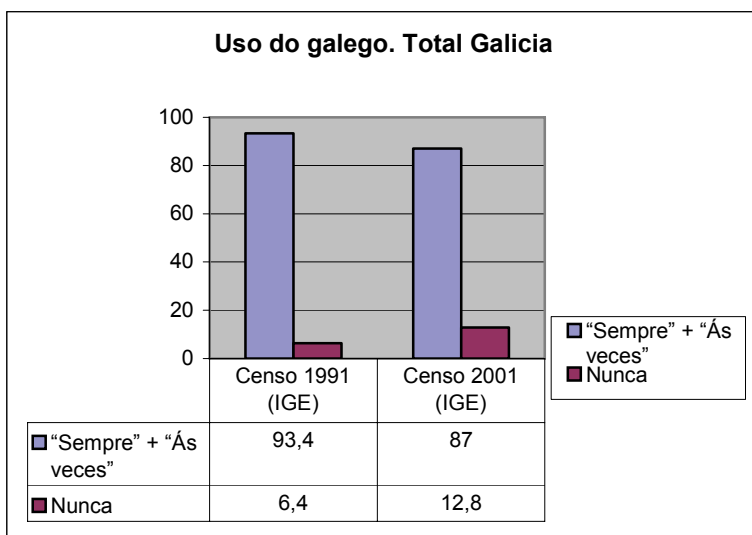
²⁰ “Bilingüe”: Nome do ítem no ano 1998.

go” ou en “máis en castelán” como lingua habitual se situase no valor intermedio (“Ás veces”), impedindo unha comparanza ve-raz e útil entre os datos dos Censos de 1991 e de 2001 cos do MSG e da ECVF que achega unha información máis rica con ca-tro opcións: dúas opcións bilingües e dúas monolingües. Reco-llemos aquí unha táboa comparativa dos datos de 1991 cos de 2001:

(XII): Uso do galego. Pontedeume	Censo 1991 (IGE)	Censo 2001 (IGE)
Sempre	35'3%	40%
Ás veces	58'7%	50'3%
Nunca	5'8%	9'5%

(XIII): Uso do galego. Galicia	Censo 1991 (IGE)	Censo 2001 (IGE)
Sempre	58'1%	56'8%
Ás veces	35'3%	30'2%
Nunca	6'4%	12'8%

Debido a que o MSG e a ECVF utilizan catro categorías distintas e os mesmos criterios nas preguntas e nas respostas, decidín utilizar eses criterios na miña investigación para poder establecer comparanzas con estes dous estudos.

Algo moi importante desta análise dos datos cuantitativos cos que contamos, é a coincidencia de todas as fontes no descenso no uso do galego nos dez últimos anos.

4.2.2. A evolución das tendencias: O MSG 1992 e a ECVF 2003

Nas análises que se teñen feito da realidade sociolingüística galega dende un punto de vista cuantitativo, estudouse o coñecemento, os usos e as actitudes lingüísticas. Quero neste traballo afirmar que en Galicia hai un “dominio” relativo suficientemente xeneralizado do galego como para que non sexa o seu descoñecemento un dos argumentos máis comúns para explicar/xustificar por que a poboación non o utiliza.

Tocante á situación da competencia lingüística no conxunto de Galicia, os datos reflicten a veracidade desta afirmación: hai un nivel elevado nas destrezas orais, pois a proporción de suxeitos que declara entender e falar “bastante” ou “moito” o

galego é do 97,3% e do 90,1% respectivamente. Canto ás destrezas escritas, a capacidade para ler é tamén elevada, cun 85,3% de persoas que escollen estas alternativas, mentres que a capacidade para escribilo “bastante” ou “moito” sitúase á redor da metade da cidadanía, cun 49,8%.

Se os datos referidos á situación da transmisión primaria (lingua inicial) e á dos usos lingüísticos xerais (lingua habitual) informaban dun retroceso da lingua galega respecto dos datos obtidos unha década atrás polo MSG, a comparación da competencia amosa unha mellora xeral de todas as destrezas, que resulta espectacular no caso das escritas. A proporción de persoas que considera que ten “bastante” ou “moita” capacidade para ler e escribir en galego case se duplicou desde principios dos anos noventa. Tocante ás competencias lingüísticas, respecto as cidades galegas, se ben existe unha maior homoxeneidade e uns valores xerais que indican un elevado nivel de competencia en todas as destrezas, agás na capacidade para escribir, porén, as competencias son inferiores á media galega, exercendo máis influencia sobre o número de falantes.

No entanto, o coñecemento e uso dunha lingua, e as actitudes cara a ela, puntos básicos a todas as análises que se están a facer na sociolingüística en Galicia, non se corresponden entre si. Non chega coa competencia lingüística, nin tan sequera coas boas actitudes para garantir o uso (García Conde, 2002: 66), xa que o asunto ten un raizame social de múltiples consecuencias e factores. Isto é importantísimo á hora de establecer unha política de intervención para promocionar o galego.

No tocante aos usos lingüísticos a nivel de toda a comunidade, estudando comparativamente os datos extraídos da análise dos resultados do MSG e os da ECVF, apreciase un aumento do número de monolingües tanto en castelán coma en galego, producíndose consecuentemente unha diminución do número de persoas diglósicas: co tempo, isto pode chegar supostamente a producir unha polarización entre a poboación galegofalante e castelanfalante de consecuencias imprevisibles.

Paradoxalmente, en contradición coa evolución histórica de Galicia, o monolingüismo está a medrar actualmente. Reflic-

tense nas seguintes táboas os usos lingüísticos, onde apreciamos nun dos estudos máis recentes, a ECVF, a forza da poboación monolingüe. Lembremos que estes datos fan referencia a toda Galicia, non exclusivamente á poboación eumesa como obxecto de estudo na nosa investigación:

(XIV): Persoas segundo a lingua na que falan habitualmente. (En porcentaxe). ECVF (IGE, 2003)

	A Coruña	Lugo	Ourense	Pontevedra	Galicia
Só galego	42,69	57,72	51,50	33,47	42,62
Máis galego	15,55	17,77	23,18	20,28	18,38
Máis castelán	19,21	15,77	11,90	21,75	18,72
Só castelán	21,93	8,59	12,33	24,14	19,75
Noutra/s lingua/s	0,62	0,15	1,08	0,36	0,53
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Nota: os datos fan referencia á poboación de 5 ou máis anos.

Na interpretación desas tendencias en comparanza cos resultado da investigación do estudantado en Pontedeume, tómanse en conta aqueles aspectos da estrutura social que poden influír sobre a distribución das variables sociolingüísticas.

Respecto as actitudes, algunhas das cuestións polas que me decidín a non tratalas de momento no meu estudo é porque os resultados do MSG nos ofrecían unha aparente inconsistencia entre o nivel de competencia, as actitudes favorables cara o idioma e os usos deste. Isto fixo sospeitar a varios investigadores que o método empregado para a medición das actitudes non funcionase correctamente. Foi a partir da utilización de métodos cualitativos como o empregado por Ana Iglesias (2002) na súa obra *Falar galego: "No veo porque"*, e sobre todo coñecendo os resultados do traballo realizado polo Seminario de Sociolingüística de Real Academia Galega (2003), *O Galego segundo a Mocidade*, cando descubrimos que o método para medir as actitudes utilizado para elaborar o MSG non era plenamente efectivo: no traballo realizado polo Seminario de Sociolingüística *O galego Segundo a Mocidade*, decidiron utilizar unha dobre metodoloxía:

Por unha banda realizaron grupos de discusión con alumnos universitarios e de ensino medio, e por outra banda realizaron un cuestionario coa técnica Matched-Guise.

Centrémonos nos erros atopados no MSG para non caer neles na nosa investigación. O primeiro que debemos salienta é que @s enquisad@s podían percibir o obxectivo do mesmo, polo que se podería introducir un primeiro nesgo nas respostas dos suxeitos, pois as respostas obedecen a representacións prototípicas que ten o falante. Ibáñez²¹ (1979: 119) afirma que a propia situación da enquisa pode provocar no entrevistado un estado psicolóxico que o conduza a atopar actitudes concordantes co que considera que debe respostar en relación ao fenómeno estudado.

O que quero expor é que a técnica empregada utilizaba formas de medición que non souberon dar a coñecer as actitudes reais, xa que os individuos respondían ao que consideraban socialmente correcto. Os devanditos estudos permitiron coñecer a verdade sobre a inconsistencia entre competencia e usos. Porén, podemos entender que a realización das preguntas e as posibles respostas recollidas nos deron as claves para deducir a inconsistencia entre as boas actitudes cara ao galego e o seu uso. E foi grazas á utilización de técnicas cualitativas como puidemos coñecer mellor o discurso ideolóxico agochado. En calquera caso, o coñecemento do "socialmente correcto ou desexable" e o peso do "estado de opinión" favorecido desde o poder, pode ser útil na investigación social. Dos datos do MSG (RAG, 1992) sobre actitudes lingüísticas tírase unha conclusión evidente: detectase permisividade social respecto ao galego.

²¹ Véxase J. Ibáñez (1979): *El grupo de discusión: Técnica y crítica*.

5. Análise dos resultados e das cuestións de estudo

5.1. Resposta ás hipóteses principais e obxectivos xenéricos

O que os lingüistas consideran como función eminente da linguaxe (en referencia á comunicación) pode non cumprirse en absoluto sen que por esa razón deixe de cumprirse a función real, social.

Bourdieu, P. (1984: 123). *Questions de Sociologie*.

Unha das hipóteses ás que temos que responder, resolvérase case que simplemente sabendo se o número de falantes bilingüizados diminuíu e se aumentaron os monolingües, como acontece nos últimos resultados dos estudos que vimos analizando. A hipótese que deixamos exposta máis atrás é a seguinte: *Segundo os estudos cuantitativos máis recentes Mapa Sociolingüístico (RAG, 1992) e ECVF (IGE, 2003), apréciase unha tendencia cara ao aumento porcentual dos falantes monolingües, tanto galegofonos como castelanófonos, ao mesmo tempo que se produce unha redución dos falantes bilingüizados. Pescudar se os datos porcentuais verifican o aumento de monolingües. A hipótese iría na dirección inversa: en tendencia inversa cos datos dos estudos cos que contamos, o proceso de substitución lingüística provocaría que actualmente no estudiantado eumés sexa moi maioritario o número de castelanfalantes tanto monolingües como bilingüizados e decreza o número de galegofalantes, como está a acontecer coa maioría das linguas minorizadas. Neste senso, estableceremos a relación desta hipótese e o hábitat de residencia dos falantes habituais de cada lingua.*

Estes son os resultados que obtivemos comparados cos datos secundarios cos que contamos:

Lingua habitual	MSG(1992) Total Galicia	ECVF(2003) Total Galicia	MSG (1992) Pontedeume	ECVF(2003) Mocidade 12 a 19 anos.	Ling-estudent. (2006) Mocidade Pontedeume 12 a 19 anos.
Só galego	38'7	44'4	34'6	32	3'0
Máis galego	29'9	19	24'7	23	15'5
Máis castelán	20'8	18'2	38'3	27	66'0
Só castelán	10'6	18'5	2'5	16	15'1

A hipótese verificábase, xa que o número de rapazas e rapaces que se agrupan en “só galego” diminuíu fortemente, e levemente os que contestaron “só castelán” se collemos como referente da nosa comparanza os datos secundarios cos que contamos, reflectidos na táboa anterior (XV).

Así mesmo, podemos observar como os bilingüizados, “máis castelán”, aumentaron fortemente, chegando a agrupar nada máis e nada menos que ao 66% do total. Mesmo se comparásemos os datos da Educación Secundaria Obrigatoria cos da ECVF para as mesmas idades, supoñendo que son máis comparables que os datos da poboación en xeral (xa que na ESO atopamos a todos os estratos sociais), os resultados serían tamén moi semellantes aos de todos os rapaces:

Lingua habitual	ECVF (2003) “Mocidade” 12 a 16 anos (Idades da ESO)	Ling-Estudantado (2006) “Mocidade” Pontedeume 12 a 16 anos (Só ESO)
Só galego	32'9%	3'6%
Máis galego	16%	15'8%
Máis castelán	23'3%	63'6%
Só castelán	27%	16'3%

Xa que logo, de prestarmos atención a unha posible comparanza cos datos da ECVF (IGE, 2003), podemos observar como o estudantado está agrupado maioritariamente na opción “máis en castelán”, reducíndose no resto de opcións. Diminúe fortemente a porcentaxe que fala sempre ou case sempre en galego, opción “só galego”, e a redución apréciase tamén na opción “só castelán” aínda que de xeito máis feble. A valoración xeral segundo a tendencia que recollimos nas hipótese de partida é exactamente a contraria: Aumentan @s bilingüizados a favor do castelán e diminúen fortemente @s monolingües. Esta interpretación deberá ser acollida con cautela, xa que nesta última táboa estamos a comparar os datos de toda Galicia cos resultados da enquisa de Pontedeume. Non podemos esquecer que Pontedeume está na área costeira entre A Coruña e Ferrol con influencia sobre todo das dúas cidades, unha das zonas máis castelani-zadas de Galicia.

Cabe sinalar certas diferenzas nas tendencias monolingües-bilingües de Pontedeume en comparanza coas medias galegas: Como podemos apreciar na seguinte táboa (VII), os usos monolingües en Pontedeume diminuíron segundo os datos do censo, así mesmo, os datos do MSG de 1992 para Pontedeume xa daban uns uso monolingües moi por debaixo da media galega (37% de Pontedeume fronte ao 49% do total de Galicia). Compre salientar tamén que os datos do Censo apuntan cara un aumento dos usos monolingües para o total de Galicia. Porén, Pontedeume segue unha tendencia inversa e precisamente diminúen os falantes monolingües, pasando de representaren o 41% ao 25% fronte ao aumento do 65% ao 71% para toda a Galicia.

Lingua habitual	Censo Galicia 1991	Censo Galicia 2001	MSG Galicia 1992	MSG Pontedeume 1992	Censo Pontedeume 1991	Censo Pontedeume 2001	ECVF Galicia 2003	Estudantado Pontedeume 2006
Monolingües	65%	71%	49%	37%	41%	25%	62%	18%
Bilingües	35%	28%	51%	63%	58%	50%	37%	81%

Esta tendencia á inversa en relación á media galega que segue Pontedeume no referido aos usos monolingües-bilingües, coido pode explicarse pola aparente gran mobilidade que reflicten os datos do noso estudo, como veremos a continuación. Para profundar nesta cuestión en vindeiras investigacións cabería explotar polo miúdo os datos que nos proporcionan outras fontes secundarias sobre o movemento da poboación.

Cómpre sinalar que, independentemente das tendencias monolingües-bilingües, hai unha dinámica que se repite en todas as fontes: a redución nos usos do galego.

5.1.1. O hábitat

No estudo do estudantado de Pontedeume 2006 o hábitat e lugar de residencia vai dividido por parroquias e concellos. Como notamos unhas claras diferenzas nos usos lingüísticos dependendo do hábitat, decidín agrupalos por medio dun es-

quema²², pois aquí xustifico a división por hábitats, non establezo unha análise do concello no seu conxunto.

A xustificación na división do hábitat en vilego-urbano, rural e mixto, non é necesario en xeral para persoas coñecedoras da comarca, é bastante esperable e non entrei en divisións forzadas, xa que naqueles espazos que puidesen dar lugar a dúbidas optei por clasificalos en “hábitat mixto”. Clasifiquei o hábitat segundo sexan concellos e parroquias da costa e do interior, segundo o tipo de ocupación e a dispersión da poboación. Tamén tiven en conta observacións en visitas realizadas ás distintas parroquias e concellos do estudo.

Para a clasificación das parroquias de Pontedeume, foi consultado o estudo do *Plan de urbanismo* municipal realizado por Consultora Galega S.L. no ano 2005. No caso dos outros concellos desa área de influencia, a clasificación partiu da base de datos do Instituto Galego de Estatística²³, as *fichas municipais* e por *temas*. Para os concellos tamén tiven en conta o número de ocupados por sectores a nivel municipal e a densidade de poboación.

No hábitat rural incluín os concellos e as parroquias que, aínda acollendo núcleos cun grao de agrupamento de certa relevancia, tivesen unha composición xeral e eminentemente rural, poboamento disperso e elevado grao de vinculación entre o espazo agro-gandeiro e o uso residencial.

Pontedeume. Parroquias de hábitat rural:

²² Para información xeral sobre a composición do concello, recoméndase consultar o apartado deste traballo *Marco descritivo do entorno xeográfico, socio-económico e poboacional*

²³ Pode consultarse no enderezo “igexunta.es”.

Nome da Parroquia	Km ²	Número de habitantes	Densidade de Poboación	Pequena caracterización
<i>Andrade</i>	4'60 Km ²	447	97 persoas por Km ²	Composición rural. Naves de uso comercial-industrial.
<i>Breamo</i>	1'99 Km ²	360	180 persoas por Km ²	Composición rural. Orografía que condicionadora do modelo de asentamento. Naves de uso comercial-industrial.
<i>Boebre</i>	2'58 Km ²	318	123 persoas por Km ²	Composición rural. Acolle turismo no verán. Contacto co mar.
<i>Nogueirosa</i>	4'57 Km ²	906	198 persoas por Km ²	Composición rural. Castelo dos Andrade
<i>Ombre</i>	10'9 Km ²	517	47 persoas por Km ²	Composición rural. Dispersión da poboación. Un dos exemplos máis claros do modelo de hábitat tradicional rural.

Concellos de hábitat eminentemente rural:

Concello de Monfero: Densidade de poboación 14'2 persoas por Km². Principais ocupacións por sectores 1º agricultura (444 persoas) e 2º servizos (260 persoas).

Concello da Capela: Densidade de poboación 26'1 persoas por Km². Principais ocupacións 1º servizos (222), 2º agricultura (136).

Concello de Vilarmaior: 44'3 persoas por Km². Principais ocupacións por sectores 1º servizos (200), 2º agricultura (124).

No hábitat mixto inclúo aqueles concellos e parroquias que teñen zonas cun carácter periurbano ou urbano mais con espazos rurais:

Pontedeume. Parroquias de hábitat mixto:

Nome da Parroquia	Km ²	Número de habitantes	Densidade de Poboación	Pequena caracterización
<i>Vilar-Campolongo</i>	1'05 Km ²	861 habitantes	820 persoas por Km ²	Acolle parte do crecemento do núcleo urbano de Pontedeume. Dúas estradas con especial repercusión; a "nacional VI" e a autoestrada "AP-9". Crecemento da parroquia moi vencellado a estas estruturas viarias.
<i>Centroña</i>	1'6 Km ²	411 habitantes	256 persoas por Km ²	Próxima á parroquia urbana de Pontedeume. Asentamento corrido de morfología lineal paralela á costa.

Concellos de hábitat mixto:

Concello de Fene: Densidade de poboación 545'8 persoas por Km². Principais ocupacións por sectores 1º Servizos (2.658 persoas), 2º industria (1.556 persoas).

Concello de Miño: Densidade de poboación 155'4 persoas por Km². Principais ocupacións por sectores 1º servizos (1.038), 2º industria (325).

O hábitat vilego-urbano está formado exclusivamente pola parroquia urbana de Santiago (Pontedeume "centro"). Concentra na súa pequena extensión de 1'80Km² a 4.758 habitantes cunha densidade de poboación de 2.643 persoas por Km². Acolle un grande número de equipamentos e servizos que nutren ás parroquias circundantes e a outros concellos próximos.

A clasificación ficaría do seguinte xeito:

Hábitat vilego-urbano

- Pontedeume "centro".

Hábitat mixto

- Cabanas.

- Fene.

- Miño.

- Parroquias de Pontedeume:

- Centroña.

- Vilar-Campolongo.

Hábitat rural

- Monfero.

- Capela.

- Vilarmaior.

- Parroquias de Pontedeume:

- Ombre.

- Nogueirosa.

- Andrade.

- Boebre.

- Bréamo.

De realizarmos unha visión xeral do conxunto do concello, Pontedeume²⁴ caracterízase por unha superposición do sistema urbano e rural, con actividades relacionadas principalmente con actividades non extractivas, cunha densidade media de poboación de 545'8 persoas por km².

O estudantado enquisado, aplicando a división en hábitats segundo o esquema anterior, quedou repartido do seguinte xeito:

lugar de residencia recodificada

		Frecuencia	Porcentaxe
Válidos	Vilego-urbano	258	42,4
	Rural	210	34,5
	Mixto	140	23,0
	Total	608	100,0

Tamén hai que salientar que no cuestionario para a clasificación do hábitat de residencia incluíramos o “lugar”²⁵. Isto converteuse nun problema pola contradición entre este dato e preservar o anonimato dos individuos preguntándolles o grupo, o curso, o centro de estudos e o lugar de residencia. Foi co fin de manter a confidencialidade²⁶ dos datos polo que se lles pediu aos rapaces e rapazas que non cubrisen o lugar exacto de residencia e que non especificaran o grupo/curso coa letra pertinente. É tamén unha cuestión de ética do investigador o compromiso persoal co anonimato da información recollida²⁷.

De establecermos unha relación entre lingua e hábitat, como xeito de estudar como o espazo afecta aos usos da lingua,

²⁴ No apartado do traballo *Marco descriptivo do entorno xeográfico, socio-económico e poboacional* está caracterizada a vila e o concello.

²⁵ Cando o lugar está habitado o INE fala de *Entidades Singulares de Poboación*. Este organismo define as Entidades Singulares como *calquera parte habitada do concello, claramente diferenciadas dentro do mesmo, que se designa por un nome recoñecido. A súa existencia responde á forma natural de atopárense asentados os habitantes sobre todo o territorio municipal (...)*. M. García Docampo (2003: 156).

²⁶ A confidencialidade dos datos dun cuestionario permite aos individuos responder con liberdade ao asegurar que non se coñecerá a súa identidade. Isto aumenta a fiabilidade dos resultados do cuestionario.

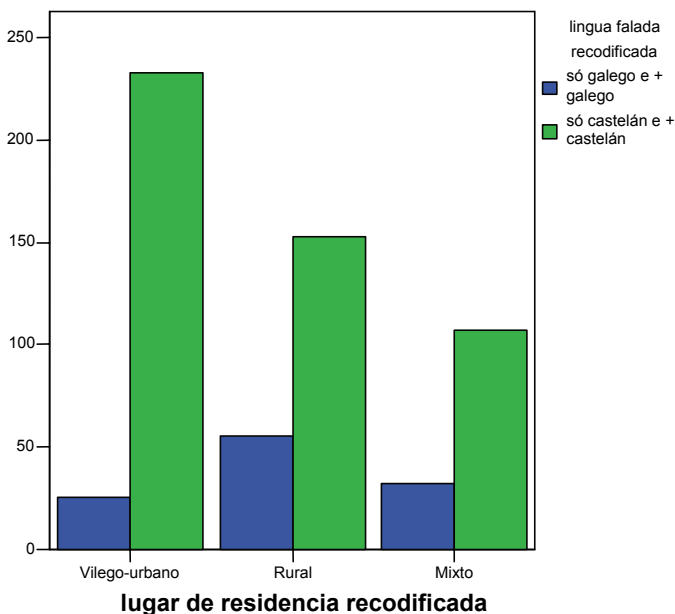
²⁷ Duranti analiza esta cuestión no capítulo “Métodos etnográficos” do seu traballo *Antropoloxía Lingüística* (1997: 25 e ss. Tamén nas páxinas 464 e 465).

podemos ver que os que residen no hábitat rural utilizan moito máis o galego (sexan monolingües ou bilingüizados) que os que utilizan o castelán.

Táboa de continxencia En que lingua falabas cando eras neno * lugar de residencia recodificada

		lugar de residencia recodificada			Total
		Vilego-urb.	Rural	Mixto	
En que lingua falabas cando eras neno	Só galego	10 3,9%	18 8,6%	9 6,4%	37 6,1%
	Só castelán	110 42,6%	55 26,2%	39 27,9%	204 33,6%
	Máis en galego	20 7,8%	31 14,8%	15 10,7%	66 10,9%
	Máis en castelán.	117 45,3%	104 49,5%	75 53,6%	296 48,7%
	Outra lingua	1 ,4%	2 1,0%	0 ,0%	3 ,5%
Total		258 100,0%	210 100,0%	140 100,0%	608 100,0%

Gráfico de barras

Vemos polo tanto como o hábitat é un factor que ten moita influencia nos usos lingüísticos. Agora analizaremos a relación entre lingua habitual e mobilidade para coñecermos a influencia do hábitat na porcentaxe de poboación bilingüe.

Táboa de continxencia En que lingua falas * Procedencia recodificada en 2 categorías

			Procedencia recodificada en 2 categorías		Total
			Vilego-urbano	Outros	
En que lingua falas	Só galego	Reconto	4	14	18
		% de procedencia recodificada en 2 categorías	,9%	8,0%	3,0%
	Só castelán	Reconto	62	29	91
		% de procedencia recodificada en 2 categorías	14,4%	16,7%	15,1%
Máis en galego	Reconto	57	37	94	
	% de procedencia recodificada en 2 categorías	13,3%	21,3%	15,6%	
Máis en castelán	Reconto	307	94	401	
	% de procedencia recodificada en 2 categorías	71,4%	54,0%	66,4%	
Total		Reconto	430	174	604
		% de procedencia recodificada en 2 categorías	100,0%	100,0%	100,0%

Táboa de continxencia En que lingua falas * Residencia rec en 2 categorías

			Residencia rec en 2 categorías		Total
			Vilego-urbano	Outros	
En que lingua falas	Só galego	Reconto	1	17	18
		% de residencia rec en 2 categorías	,4%	4,9%	3,0%
	Só castelán	Reconto	51	41	92
		% de residencia rec en 2 categorías	19,8%	11,8%	15,2%
Máis en galego	Reconto	24	70	94	
	% de residencia rec en 2 categorías	9,3%	20,2%	15,5%	
Máis en castelán	Reconto	182	219	401	
	% de residencia rec en 2 categorías	70,5%	63,1%	66,3%	
Total		Reconto	258	347	605
		% de residencia rec en 2 categorías	100,0%	100,0%	100,0%

Como podemos ver nas anteriores táboas, unha das causas desta porcentaxe tan elevada de poboación bilingüizada en comparación cos últimos datos da media galega, podemos atopala na alta mobilidade dos rapaces do hábitat urbano ao rural ou ao mixto.

Táboa de continxencia Residencia rec en 2 categorías * Procedencia recodificada en 2 categorías

			Procedencia recodificada en 2 categorías		Total
			Vilego-urbano	Outros	
Residencia rec en 2 categorías	Vilego-urbano	Reconto	219	38	257
		% de residencia rec en 2 categorías	85,2%	14,8%	100,0%
	Outros	Reconto	213	137	350
		% de residencia rec en 2 categorías	60,9%	39,1%	100,0%
Total		Reconto	432	175	607
		% de residencia rec en 2 categorías	71,2%	28,8%	100,0%

Do 100% de rapaces que reside no hábitat urbano, o 14'8% procede do hábitat rural ou mixto. E do 100% de rapaces que reside nun hábitat rural ou mixto, o 60'9% procede do hábitat urbano.

Esta mobilidade, superior do urbano ao rural que do rural ao urbano, é en sentido inverso á tendencia xeral en Galicia, que está levando a un despoboamento do rural e das zonas do interior, e a unha concentración da poboación na costa sobre todo en torno ás cidades. Pode ser que os pais destes rapaces, logo de estabilizar a súa situación laboral, marchen vivir nas zonas próximas a Pontedeume e abandonen a vila como o seu lugar de residencia habitual. Así mesmo, moi probablemente o seu centro de traballo segundo as ocupacións ficará maioritariamente preto de Pontedeume ou da lindeira cidade de Ferrol. Isto explicaría a mobilidade do urbano ao rural.

Esta situación podemos encadrarla dentro da *movilidade produtiva* teorizada por Bericat, E. (1994: 203-296). Segundo Bericat, a mobilidade produtiva sería o conxunto de desprazamentos

vencellados ás necesidades funcionais da produción de bens e servizos nunha sociedade, é dicir, vinculados ao desenvolvemento laboral dos individuos. Neste ámbito cabe distinguir tres tipos de cambios espaciais: A mobilidade ao traballo, a mobilidade en/ou do traballo e mobilidade por traballo. 1) A mobilidade ao traballo: Refírese aos desprazamentos espaciais que se realizan para ir e volver do traballo ao fogar e do fogar ao traballo (Ex. Vivir nunha parroquia rural de Pontedeume mais traballar en Ferrol); propios da sociedade do sedentarismo nómade; o desprazamento ao traballo non se considera traballo, este custo cárgase sobre a calidade de vida dos traballadores, custes non contabilizados na produción ao igual que os custos ecolóxicos. 2) A mobilidade en ou do traballo: A mobilidade nas horas de traballo, a mobilidade que require o traballo; hai traballos de gabinete e outros que requiren moitos desprazamentos. 3) A mobilidade por traballo: O cambio de residencia.

Realizamos unha análise de correspondencias, ferramenta que nos aclarou un pouco máis a relación entre lingua habitual e hábitat: Dos resultados desta pescuda compre sinalar a maior correlación entre lingua habitual e lugar de residencia que entre lingua habitual e lugar de procedencia, como reflicten as seguintes táboas:

Perfís de columna

língua falada recodificada	Procedencia recodificada en 2 categorías		
	Vilego-urbano	Outros	Masa
só galego e + galego	,142	,293	,185
só castelán e + castelán	,858	,707	,815
Marxe activa	1,000	1,000	

Perfís de columna

língua falada recodificada	Residencia rec en 2 categorías		
	Vilego-urbano	Outros	Masa
só galego e + galego	,097	,251	,185
só castelán e + castelán	,903	,749	,815
Marxe activa	1,000	1,000	

Ou o que ven sendo o mesmo: O lugar de residencia inflúe máis nos usos lingüísticos que o lugar de procedencia.

Polo tanto, de sumarmos os elementos expostos até agora, realizando un camiño á inversa que recompila todos os resultados, podemos concluír que a mobilidade inflúe nos usos lingüísticos, que inflúe máis nos usos lingüísticos o contexto no que se habita que o lugar do que se procede, que a mobilidade inflúe decisivamente nos usos lingüísticos, mais non calquera mobilidade, senón aquela que significa un cambio de hábitat.

Así mesmo, esta mobilidade non explica as causas de que o proceso de substitución lingüística estea tan avanzado na mocidade eumesa: Se é o lugar de residencia o que inflúe nos usos lingüísticos por riba do lugar de procedencia, e a mobilidade é superior do hábitat urbano ao hábitat mixto e ao rural, o lóxico é que sexa elevada a porcentaxe de poboación bilingüizada mais que non se reduciñen os usos do galego. No entanto, os usos do galego están moi por baixo da media galega.

Na seguinte táboa de continxencia cruzamos a lingua inicial coa habitual, isto dámos idea de con que forza está a avanzar o proceso de substitución lingüística na mocidade eumesa:

Táboa de continxencia lingua falada recodificada * lingua inicial recodificada

			lingua inicial recodificada		Total
			máis galego+só galego	máis castelán+ só castelán	
Lingua falada recodificada	máis galego + só galego	Reconto	70	41	111
		% de lingua falada recodificada	63,1%	36,9%	100,0%
		% de lingua neno recodificada	68,0%	8,2%	18,5%
		% del total	11,7%	6,8%	18,5%
	máis castelán + só castelán	Reconto	33	456	489

		% de lingua falada recodificada	6,7%	93,3%	100,0%
		% de lingua neno recodificada	32,0%	91,8%	81,5%
		% del total	5,5%	76,0%	81,5%
Total		Reconto	103	497	600
		% de lingua falada recodificada	17,2%	82,8%	100,0%
		% de lingua neno recodificada	100,0%	100,0%	100,0%
		% del total	17,2%	82,8%	100,0%

Un dos resultados desta táboa vén ser dos que poderíamos entender como dos máis negativos para o futuro do galego, xa que do 100% de individuos que teñen o galego como lingua inicial, o 32% teñen o castelán como lingua habitual, e do 100% que teñen o castelán como lingua inicial, só o 8'2% teñen o galego como lingua habitual. Aqueles individuos que teñen como lingua inicial o castelán e pasan ao galego como lingua habitual é porcentualmente moi inferior (24 puntos) ao daqueles rapaces que teñen como lingua inicial o galego e pasan falar o castelán como lingua habitual.

O cambio de lingua é bastante forte en beneficio do castelán, valoración xeral que nos achega o estudo, dándonos como resposta unha forte substitución lingüística do galego polo castelán, e como consecuencia unha redución da presenza na sociedade do galego.

Comparando cos datos da ECVF, onde en termos xerais o galego sae bastante mellor parado ca no noso estudo, collendo como referencia a lingua na que @s rapazas/es aprenderon a falar, na nosa investigación os resultados do cambio cara ao galego son fortemente negativos:

Cambio de lingua habitual (de primeira lingua a lingua habitual):

	Estudantado Pontedeume (2006)	ECVF (2003)
Do galego ao castelán:	20% (9 casos de 45)	5'5%
Do castelán ao galego:	6'4% (18 casos de 281)	14'5%

Do 100% que teñen como primeira lingua o galego, o 20% pasan ao castelán. E do 100% que teñen como primeira lingua o castelán, o 6'4% pasa ao galego. Por outra banda, observándose na ECVF unha tendencia á estabilidade nos usos lingüísticos moito máis forte d@s galego-falantes que d@s castelán-falantes, é moi probable que a tendencia reflectida na táboa anterior sexa o xeito máis significativo para explicar a tendencia actual á redución d@s falantes de galego por outros factores de socialización fora do seo da familia.

É importante salientar que a tendencia favorable cara ao galego da ECVF contrasta co dato que transcende de cada novo estudo que sae a luz: cada vez son menos os individuos que teñen o galego como lingua inicial. A descrición do fenómeno no que están inmersos os usos lingüísticos do galego segundo a ECVF resumiríase no seguinte: Cada vez son menos os galego-falantes pero é máis elevado o número de individuos que tendo o castelán como lingua inicial e como primeira lingua se pasan ao galego.

5.1.2. Frecuencia de realización de actividades

Poñendo en relación a mobilidade no espazo, o ámbito e a frecuencia de realización de actividades de tempo libre e lecer, *o espazo das posicións sociais e o espazo dos estilos de vida* (Bourdieu, P. 1988: 124-125), elaborei táboas nas que recollemos as frecuencias de realización de actividades. Analizando exclusivamente a lingua habitual, podemos establecer outras lecturas, como a que poderíamos realizar poñendo en relación as actividades de tempo libre e a lingua falada.

A continuación recollemos a relación entre lingua habitual e frecuencia de realización de viaxes:

Táboa de continxencia Viaxar * lingua falada recodificada

			lingua falada recodificada		Total
			só galego e + galego	só castelán e + castelán	
Viaxar	todos os días	Reconto	1	4	5
		% de lingua falada recodificada	,9%	,8%	,8%
	3 ou 4 veces por semana	Reconto	0	5	5
		% de lingua falada recodificada	,0%	1,0%	,8%
	1 ou 2 veces por semana	Reconto	2	10	12
		% de lingua falada recodificada	1,8%	2,1%	2,0%
	1 ou 2 veces ao mes	Reconto	8	43	51
		% de lingua falada recodificada	7,2%	8,8%	8,5%
	máis de 5 veces ao ano	Reconto	20	136	156
% de lingua falada recodificada		18,0%	27,9%	26,1%	
menos de 5 veces ao ano	Reconto	62	243	305	
	% de lingua falada recodificada	55,9%	49,9%	51,0%	
nunca	Reconto	18	46	64	
	% de lingua falada recodificada	16,2%	9,4%	10,7%	
Total		Reconto	111	487	598
		% de lingua falada recodificada	100,0%	100,0%	100,0%

Na táboa podemos observar como hai unha clara relación entre lingua falada e “frecuencia de realización de viaxes”, relación que nos está a dicir que efectúan máis viaxes @s que falan en castelán: realizan viaxes en frecuencias superiores a “máis de 5 veces ao ano”, 40% d@s que falan en castelán fronte a 25% d@s que falan en galego.

Na mesma liña, @s castelanfalantes tamén presentan maior frecuencia de realización de excursións: 30% fronte a 22% d@s galegofalantes, con frecuencias superiores a “1 ou 2 veces ao mes”. Xa que logo, estudamos tamén a frecuencia de asistencia a concertos, e os resultados tamén son reveladores de diferenzas: Nunca asistiron a concertos o 35% d@s castelanfalantes fronte ao 24% d@s galegofalantes. Seguindo coas mesma cuestión de análise, @s castelanfalantes xogan ao ordenador máis que @s galegofalantes: 65% fronte ao 50% en frecuencias superiores a “3 ou 4 veces por semana”.

Táboa de continxencia Xogar consola/internet * lingua falada recodificada

			lingua falada recodificada		Total
			só galego e + galego	só castelán e + castelán	
Xogar consola/internet	todos os días	Reconto	38	200	238
		% de lingua falada recodificada	33,9%	41,2%	39,9%
	3 ou 4 veces por semana	Reconto	21	120	141
		% de lingua falada recodificada	18,8%	24,7%	23,6%
	1 ou 2 veces por semana	Reconto	27	112	139
		% de lingua falada recodificada	24,1%	23,1%	23,3%
	1 ou 2 veces ao mes	Reconto	10	27	37
		% de lingua falada recodificada	8,9%	5,6%	6,2%
máis de 5 veces ao ano	Reconto	3	6	9	
	% de lingua falada recodificada	2,7%	1,2%	1,5%	
menos de 5 veces ao ano	Reconto	3	7	10	
	% de lingua falada recodificada	2,7%	1,4%	1,7%	
nunca	Reconto	10	13	23	
	% de lingua falada recodificada	8,9%	2,7%	3,9%	
Total			112	485	597
			100,0%	100,0%	100,0%

A posesión dun ordenador, máis habitual n@s castelánfalantes como reflicte a seguinte táboa, ten certa influencia nesta cuestión:

Táboa de continxencia. Ordenador propio * lingua falada recodificada

			lingua falada recodificada		Total
			só galego e + galego	só castelán e + castelán	
Ordenador	si	Reconto	89	427	516
		% de lingua falada recodificada	79,5%	86,6%	85,3%
	non	Reconto	21	51	72
% de lingua falada recodificada			18,8%	10,3%	11,9%
Reconto		2	15	17	
	% de lingua falada recodificada	1,8%	3,0%	2,8%	
Total			112	493	605
			100,0%	100,0%	100,0%

Relacionando esta análise (viaxes e excursións) coa mobilidade consuntiva²⁸ teorizada por Bericat, E. (1994: 206-209) vencellando consumo e mobilidade, podemos entender que os desprazamentos dos castelanfalantes son máis habituais. Sinala Bericat que para o consumo de bens inmóbeis necesariamente ten que trasladarse o propio consumidor, independentemente da súa clase social; o gozo turístico é un deles. Apunta Bericat que a mobilidade consuntiva e propia dos *postos altos da xerarquía social* xa que existe un maior grao de consumo e maior cantidade de movemento. Logo, os estratos sociais con maiores recursos teñen tamén maiores facilidades para afrontar os custos dunha viaxe ou dunha excursión. Con maior frecuencia atopamos castelanfalantes neste grupo de casos que gozan deste tipo de lecer. Esta información estanos a dicir que a relación entre mobilidade no espazo (mais non habitacional) e usos lingüísticos é unha realidade.

5. Conclusións

O contacto con distintos hábitats facilitaría o cambio de lingua e levaría á creación de actitudes diglósicas entre o estudiantado. As familias que marchan vivir fóra do hábitat vilego-urbano de Pontedeume, son en certo sentido a clave (xunto cos modos de vida do estudiantado) que explica por que a poboación monolingüe é tan pouca, 18%, 62% na ECVF (IGE, 2003), en comparación coa poboación bilingüizada, que é o 82%.

Esta realidade sinalada, usos monolingües e bilingües ocasionada pola mobilidade dos individuos, acolle unha exodiglosia segundo se atopen estes individuos no concello de residencia ou no seu lugar de procedencia. Ao mesmo tempo, este

²⁸ Conxunto de desprazamentos vinculados ás necesidades funcionais de consumo de bens e servizos nunha sociedade. É dicir, vencellados á satisfacción dun desexo. Mentres que na mobilidade produtiva é máis evidente o traballo do movemento, na mobilidade consuntiva atópase xeralmente máis encuberto. (Ex. Se queremos visitar un amigo, se decidimos comprar un vestido novo, ou se decidimos pasar uns días de vacacións nun país ou nunha cidade afastada).

cambio lingüístico pode chegar a favorecer que estes individuos abandonen unha lingua por outra.

Segundo Bericat (1994), o incremento da capacidade técnica para se desprazar fixo que se manteña a residencia familiar. Como exemplo deste tipo de mobilidade na sociedade do sedentarismo nómade, a mobilidade denominada *commuting rural*: Ante a carencia de traballo no hábitat rural, os residentes viaxan ás cidades en busca de traballo. Nos núcleos rurais existe unha importante proporción de residentes que traballan fóra dos mesmos, máis da terceira parte da poboación ocupada residente nas entidades rurais debe trasladarse diariamente a outro municipio para traballar. Probablemente, esta mobilidade sexa da que podemos dar conta en parte das nais e pais do estudantado enquisados. O proceso podería ser o seguinte: nun primeiro momento instálanse na vila nunha vivenda alugada de baixo custo, cando adquiren a suficiente estabilidade laboral e/ou económica mercan unha casa no rural e marchan vivir fóra da vila. No entanto desprázanse ao hábitat urbano a traballar pese a residir no rural.

Por outra banda, a poboación enquisada é algo homoxénea nos seus usos lingüísticos; debemos lembrar que @s castelanfalantes son o oitenta por cento do estudantado. Probablemente, unha das razóns é a influencia do entorno escolar xa que é apreciable o gran predominio do castelán nos centros de ensino. Non hai que esquecer que a maioría dos estudos que se teñen feito até o de agora sobre a lingua galega no ensino coinciden en sinalar ás institucións escolares e académicas como forzas maioritariamente castelanizadoras²⁹. Á marxe de que contribúan a aumentar a competencia no coñecemento morfosintáctico, gramático ou semántico da lingua galega no estudantado, este introdúcese sempre ou case sempre como segunda lingua. Unha cousa é que se adquira unha lingua como lingua inicial e outra que se adquira como segunda lingua, pois dificilmente será esta a lingua de instalación por moita competencia á que se poida chegar. A competencia lingüística e a competencia comu-

²⁹ Asociación Socio-Pedagóxica Galega. VVAA. (2002: 127-141 e 143-155).

nicativa son cousas ben distintas. Na adquisición lingüística³⁰ non só adquirimos un coñecemento lingüístico, tamén as destrezas sociais para usarmos esa lingua.

Analizando a *frecuencia de realización de actividades* segundo a lingua habitual, observamos que efectúan máis viaxes @s que falan en castelán. Na mesma liña, @s castelanfalantes tamén presentan maior frecuencia de realizar excursións. É doado relacionarmos estes resultados coa teoría da distinción de Bourdieu na súa representación do espazo dos estilos de vida, é dicir as diferenzas entre distintos estratos sociais e os seus espazos de vida.

Probablemente, a distribución xeográfica en si mesma non é o factor causante do mantemento e a substitución lingüística no estudantado en Pontedeume, senón a ausencia ou presenza dunha continua presión social para usar a lingua de prestixio. É polo tanto de gran relevancia a influencia do espazo, do hábitat e concretamente da creación de espazos de uso, como algo importantísimo para frear a substitución. Todos estes factores poderíamos resumilos nun que pode aclararnos cara a onde tería que orientarse a recuperación dunha lingua en proceso de substitución lingüística: este factor denomínase estatus.

7. Anexos

7.1. Exposición das variables estudadas³¹

Por definición, unha variable é algo que está suxeito a variación. Xorden dos indicadores que queremos para coñecer unha realidade social e os seus cambios. Sen realizarmos análises multivariáveis, neste punto recollo agrupadamente a fonte, a realización e os resultados dalgunhas das 35 variables sociolin-

³⁰. Véxase A. M. Lorenzo (2000: 365).

³¹ Debido a que aínda non temos un programa estatístico en galego, moitas das táboas e dos gráficos poden aparecer con grallas ou castelanismos. Isto é por causa da dificultade de correccións lingüísticas que presenta o propio programa.

güísticas utilizadas no cuestionario. Aquelas variables que non foron recollidas neste traballo mais que están relacionadas cos obxectivos recóllense nestes anexos. Aqueloutras que se tiveron en conta na elaboración do cuestionario mais están vencelladas co traballo de *Perfis sociolingüísticos* recolleranse no próximo número de *Cadernos de lingua*.

Son consciente de que a base de datos do *Estudantado de Pontedeume 2006* podería explotarse moito máis; neste traballo só desenvolvín as variables precisas para resolver as hipóteses desta investigación, no entanto fican na base de datos para as utilizar en vindeiras investigacións.

1ª. Variable: *Curso*. Fonte: Elaboración propia.

Podemos apreciar que as diferenzas máis notables nos usos lingüísticos danse entre os ciclos ESO e BAC, máis que entre cada idade.

En que lingua falas?	1º ESO	2º ESO	3º ESO	4º ESO	Total ESO	1º BAC	2º BAC	Total BAC
Só galego	3'9%	3'5%	1'8%	5'5%	3'6%	0%	1'5%	0'7%
Máis galego	10'9%	14'0%	21'1%	17'4%	15'8%	19'2%	9'2%	14'2%
Máis castelán	69'5%	64'0%	62'3%	58'7%	63'6%	67'9%	78'5%	73'2%
Só castelán	15'6%	18'4%	14'0%	17'4%	16'3%	11'5%	10'8%	11'1%

O anterior apunta na dirección das teses que poñen en cuestión a idade como factor de forza explicativa fortemente relevante.

2ª. Variable: *Lugar de residencia*. Fonte: Segundo as fontes, a pregunta varía de formulación. No noso cuestionario o obxectivo da formulación propia como “lugar de residencia” é a categorización posterior en hábitats.

Lugar de residencia

		Frecuencia	Porcentaxe
Válidos	Centroña	27	4,4
	Cabanas	69	11,3
	Miño	14	2,3
	Monfero	7	1,2
	Fene	1	,2
	Capela	16	2,6
	Outra parte da Galiza	56	9,2
	Vilarmaior	11	1,8
	Boebre	13	2,1
	Andrade	26	4,3
	Vilar-Campolongo	39	6,4
	Nogueirosa	45	7,4
	Ombre	20	3,3
	Breamo	6	1,0
	Pontedeume centro	251	41,3
	Unha cidade galega	7	1,2
	Total	608	100,0

3ª Variable: *Lingua inicial*. Fonte: MSG (RAG, 1992).

En que lingua falabas cando eras neno

		Frecuencia	Porcentaxe
Válidos	Só galego	37	6,1
	Só castelán	204	33,6
	Máis en galego	66	10,9
	Máis en castelán.	296	48,7
	Outra lingua	3	,5
	Total	608	100,0

4ª e 5ª Variables: *Aprendizaxe do galego e aprendizaxe do castelán*.
 Fonte: MSG (RAG, 1992), ECVF (IGE, 2003) e elaboración propia.

Neste cuestionario pedíuselles aos enquisados que valorasen cada opción; deste xeito puidemos coñecer o medio no que máis aprenderon calquera das dúas linguas, ademais de coñecer as valoracións do enquisado dos outros medios, enriquecendo a información sobre o medio de aprendizaxe da lingua e mellorando a achega de información, xa que é evidente que os individuos non adquiren unha lingua só exclusivamente por un medio.

Estas eran as opcións a valorar de 5 a 1:

Non sei falar galego.	Na familia
	Na escola
	Cos amigos
	Cos veciños
	Outros

Tamén se lle preguntou ao enquisado sobre o medio no que aprenderon a falar o castelán, no MSG e na ECVF só se preguntaba polo galego. Isto pode darnos unha información moi reveladora nas comparanzas entre os medios de adquisición de cada lingua.

Podemos dicir que se aprecia unha maior importancia da familia na adquisición do castelán en comparanza coa do galego, isto é propio da diminución da transmisión do galego no seo familiar. É a escola, tradicionalmente institución castelanizadora por excelencia, a que adquire agora un peso relevante no coñecemento do galego mais non incide nos usos; a poboación que adquire o galego principalmente na escola fala “só castelán” ou “máis en castelán que en galego”, así como son máis frecuentes os casos de individuos que falan galego se adquiren esta lingua principalmente na familia.

Na seguinte táboa reflectimos os resultados do MSG do ano 1992 sobre o total do concello de Pontedeume e para todas as idades nos ámbitos de adquisición do galego.

Ámbitos de adquisición. Pontedeume.
Fonte: MSG (RAG, 1992)

		Frecuencia	Porcentaxe
Válidos	familia	76	93,8
	escola	2	2,5
	veciños	1	1,2
	traballo	1	1,2
	outros	1	1,2
	Total	81	100,0

Na táboa anterior (como dixemos, dunha mostra de toda a poboación de Pontedeume recollido no ano 1992) podemos

apreciar a importancia do medio familiar na adquisición do galego. Pese a non poder realizar unha comparanza, xa que o universo estudado é outro, podemos observar que só dez anos despois, os estudantes de Pontedeume declaran aprender maioritariamente o castelán principalmente na casa.

Ámbito de aprendizaxe das linguas. Estudantado Pontedeume 2006.

(Valoración entre 5 e 1 cada opción) Castelán	Media
valora na familia	4,37
valora na escola	3,89
valora cos amigos	3,24
valora cos veciños	1,99
valora outros	1,54

Galego	Media
valora na familia	4,00
valora na escola	4,13
valora cos amigos	2,40
valora cos veciños	2,24
valora outros	1,49

Outro dato significativo é como a aprendizaxe do galego coa veciñanza é superior ao do castelán, e a aprendizaxe do castelán cos amigos é superior ao do galego. Estes datos, comparados, estannos a dicir que o galego e a súa aprendizaxe están a reducirse nos espazos máis próximos e íntimos dos rapaces (na familia e cos amigos), e que a importancia da aprendizaxe na escola aumentou. A falla de transmisión xeracional familiar do galego aumenta a importancia da escola como ámbito de aprendizaxe, mais iso non quere dicir que garanta a transmisión; dificilmente haberá transmisión se o galego perde presenza na familia.

6ª e 7ª variables: *Lingua do pai cola rapaz/a enquisad@*, e *lingua da nai cola rapaz/a enquisad@*. Fonte: MSG (RAG, 1992).

Explicación da realización da variable: Coñecer as diferenzas de uso entre xéneros para vindeiras investigacións.

	En que lingua fala o teu pai contigo		En que lingua fala a túa nai contigo	
Só galego	19%	116	12%	73
Máis en galego	14%	90	13%	79
Máis en castelán	33%	202	37%	223
Só castelán	31%	192	37%	228

8ª Variable: *Xénero*. Fonte: Elaboración propia.

Explicación da realización da variable: A raíz da observación de múltiples cuestionarios ao longo dos meus estudos, puiden observar a contradición entre a pregunta “sexo” e a propia cuestión que se quería coñecer. É absurdo preguntar polo sexo si o que queremos saber e o “xénero” do enquisado. O xénero é o sexo construído socialmente, non o que somos bioloxicamente, senón a nosa identidade cultural.

Taboa de continxencia Xénero d@ enquisad@ * lingua falada recodificada

		lingua falada recodificada		Total	
		só galego e + galego	só castelán e + castelán		
Xénero d@ enquisad@	Home	Reconto	73	226	299
		% de Xénero d@ enquisad@	24,4%	75,6%	100,0%
	Muller	Reconto	39	267	306
		% de Xénero d@ enquisad@	12,7%	87,3%	100,0%
Total		Reconto	112	493	605
		% de Xénero d@ enquisad@	18,5%	81,5%	100,0%

Como podemos ver na táboa anterior, as diferenzas entre xénero son notables: O número de homes galegofalantes dobra ao de mulleres galegofalantes (24'4% de homes galegofalantes fronte a 12'7% de mulleres).

9ª variable: *Lingua habitual*. Fonte: Variable utilizada no MSG (RAG, 1992) e na ECVF (IGE, 2003); a diferenza principal baséase na adaptación da variable a un vocabulario máis achegado ao estudantado. No MSG e na ECVF utilizouse a pregunta seguinte: “En que lingua fala habitualmente?”. No MSG os informantes tiñan que escoller entre catro repostas posibles, utilizando logo a mesma clasificación a ECVF:

- Só galego. 1
- Máis galego que castelán. 2
- Máis castelán que galego. 3
- Só castelán. 4

Este deseño facilitoume establecer comparanzas cos resultados do MSG e da ECVF.

Lingua habitual

	MSG (1992) Total Galicia	ECVF(2003) Total Galicia	MSG(1992) Pontedeume	ECVF(2003) “Mocidade” 12 a 19 anos.	Ling-Estudant. (2006) “Mocidade” Pontedeume 12 a 19 anos.
Só galego	38'7%	42'6%	34'6%	32%	3'0%
Máis galego	29'9%	18'3%	24'7%	23%	15'5%
Máis castelán	20'8%	18'7%	38'3%	27%	66'0%
Só castelán	10'6%	19'7%	2'5%	16%	15'1%

10ª variable: *Ámbitos de uso da lingua*. Fonte: MSG (RAG, 1992) e elaboración propia.

En conxunto, atopamos unha preocupante tendencia a cambiar ao castelán nas situacións nas que cobra unha elevada importancia o capital simbólico, como xa se apunta no estudo *O galego segundo a Mocidade* (RAG, 2003), no que se explica que este cambio, do galego ao castelán, se realiza en contextos lúdicos que serven de lugar de encontro para a mocidade, semellante aos resultados obtidos do *Estudiantado de Pontedeume 2006*:

Facendo deporte

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	88	14,5
	castelán	519	85,4

Cando te dirixes á administración

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	285	46,9
	castelán	316	52,0

Co médico

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	87	14,3
	castelán	518	85,2

Cando mercas nunha tenda

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	81	13,3
	castelán	523	86,0

Coas profesoras e profesores

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos		2	,3
	galego	156	25,7
	castelán	450	74,0

Coas compañeiras e compañeiros de centro

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	101	16,6
	castelán	506	82,7

Na casa

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	184	30,3
	castelán	420	69,1

De festa cos amigos

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	83	13,7
	castelán	525	86,3

Nalgunha actividade cultural

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	168	27,6
	castelán	439	72,2

11ª Variable: *Frecuencia de realización de actividades*. Fonte: Instituto de la Juventud Español e elaboración propia.

A variable *Frecuencia de realización de actividades* está inspirada no “Informe sobre la juventud. 2004” do Instituto de la Juventud, e na investigación *El fenómeno del botellón. Estudio comparado en Madrid, Galicia y Jaén. 2002-2003* realizado por investigadores en CC.SS. das universidades de Madrid, A Coruña e Xaén. Aínda que conservei a maioría dos ítems, realicei modificacións no que se refire principalmente á división das frecuencias, xa que o estudo analizado centrábase máis na realización de actividades na fin de semana que na categorización de actividades na xeira semanal.

Destinada a coñecer as actividades de tempo libre segundo os tipos de falantes. Variable recollida nas hipóteses. Estudouse as frecuencias de lectura, de viaxes, de excursións, de asistir a concertos e de xogar a xogos de ordenador/console/internet. Os resultados están recollidos no seo deste artigo.

12ª Variable: *Valoración do uso da lingua*. Fonte: MSG (RAG, 1992).

Creencia do grao de uso da lingua galega

		Frecuencia	Porcentaxe
Válidos	insuficiente	342	56,3
	excesivo	31	5,1
	adecuado	228	37,5

13º Variable: *Valoración do fomento do galego*. Fonte: Elaboración propia.

O obxectivo polo que queremos coñecer esta variable é saber as actitudes explícitas respecto a unha posible política de dinamización lingüística, esta pregunta lexitima en certa medida dita intervención se a resposta é positiva cara ao galego.

Creencia do grao de uso da lingua galega

		Frecuencia	Porcentaxe
Válidos	si	342	56,3
	non	31	5,1
	NS/NC	228	37,5

8. Bibliografía e fontes consultadas

8.1. Fontes

Censos de poboación e vivenda de 1991 e de 2001. *Coñecemento e usos do idioma galego*, Santiago de Compostela, IGE.

Enquisa de Condicións de Vida das Familias 2003. *Coñecemento e uso do galego*. Santiago de Compostela, IGE.

“Conocimiento y uso de las lenguas en España”, 1994 e “Conocimiento y uso de las lenguas: investigación sobre el conocimiento y uso de las lenguas cooficiales en las comunidades autónomas bilingües”, 1999. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.

Mapa Sociolingüístico de Galicia 1992. Seminario de Sociolingüística. Real Academia Galega.

8.2. Bibliografía

Abalain Hervé (1999): *Histoire de la langue Bretonne*, Les Universels Gisserot.

- Álvarez Sousa, A. (2005): "O galego na Universidade da Coruña" en *Lingua e usos*. A Coruña, Universidade da Coruña, Servizo de Normalización Lingüística, 2005, 15-50.
- Almeida, M. (1990): "Panorama actual de la sociolingüística", *Actas del Congreso de la Sociedad Española de Lingüística. XX Aniversario*, Madrid, Gredos. 133-136.
- Ammon, U.; Dittmar, N.; Mattheier, K. J. (1988): *Sociolinguistic. An International Handbook of The Sciences of Language and Society*, Berlín, Walter de Gruyter, 1987, 2 volume.
- An Du, C. (2000): *Le bretón à l'école. Histoire d'un interdit*, Lannuon, Hor Yezh.
- Anderson, R, Hair, J, Tahan, R & Black, W. (1999): *Análisis multivariante*, Madrid, Prentice Hall.
- Asociación Socio-Pedagóxica Galega. (2002): *Proxecto Galbreus. A situación do galego, do bretón e do euskera entre o alumnado de ensino secundario*, Vigo, ASPG e Universidade de Vigo.
- Association Buhez. (2001): *Parlons du breton! Petra nevez g'ar brezhoneg?*, Brest, éditions Ouest-France.
- Bastardas i Boada, Albert (1994): *¿Un estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística*, Barcelona, Octaedro.
- Bastardas i Boada, Albert (1996): *Ecologia de les llengües. Medi, contacte i dinàmica sociolingüística*, Barcelona, Proa.
- Beitone, Dollo, Gervasoni, Le Mason, Rodrigues, (2002): *Sciences Sociales*, Paris, Dalloz.
- Bericat, E. (1994): *Sociologia de la movilidad espacial. El sedentarismo nómada*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Broudic Fañch. (1998): *La recherche sur la pratique du bretón: objet, méthodes et perspectives. La Bretagne linguistique*, Brest, Brud Nevez, volume II.
- Broudic Fañch. (1999): *Qui parle breton aujourd'hui?, Qui le parlera demain?*, Brest, Brud Nevez.
- Calvet, J. L. (1974): *Lingüística et colonialisme*, París, Payot, *Lingüística e colonialismo*, Santiago de Compostela, Laiovento, 1993.
- Castells, M. (1989): *La ciudad informacional*, Madrid, Alianza Editorial.

- Chomsky, N. (1975): *Reflections of Language*, New York, Random House. *Reflexiones sobre el lenguaje*, Barcelona, Seix Barral, 1979.
- Cidadanía. Rede de aplicacións sociais. (2001): *Situación da lingua galega no concello de Santiago de Compostela*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia e concello de Santiago de Compostela.
- Cidadanía. Rede de aplicacións sociais. Coordinadores: Monteagudo, H. e Bouzada, X. (2002): *O proceso de normalización do idioma galego (1980-2000)*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega.
- Cohen, M. (1956): *Pour une sociologie du langage*, Albin Michel.
- Comellas, P. (2006): *Contra l'imperialisme lingüístico. A favor de la linguodiversitat*, Barcelona, La Campana.
- Costas, X. H. (2002): *Guía das linguas de Europa*, Santiago de Compostela, Positivas.
- Crystal, D. (2000): *Language Death*, Cambridge, Cambridge University Press. *La muerte de las lenguas*, Madrid, Cambridge University Press.
- Evenou E. (2000): *La langue Bretonne en quête de légitimité dans l'éducation et la vie publique*", Spézet, Keltia Graphic.
- Federation européenne des maisons de pays. (2000): *Les Européennes qui veulent parler et vivre leurs langues*, Mouans-Sartoux, EFMP, 2000.
- Ferguson, C. (1959): "Diglossia", *Word* 15, 325-340.
- Fernández Pérez, M. (1993): "Sociolingüística y lingüística", *Lingüística española actual* 15/2, 1993, 149-248.
- Fernández, M. (2004): "O uso do galego nos espazos urbanos", *A lingua galega: Historia e actualidade*, Santiago de Compostela, Instituto da Lingua Galega e Consello da Cultura Galega, Volume I, 245-255.
- Fishman, J. A. (1968): *Readings in the sociology of Language* , La Haya, Mouton, 99-138.
- Fishman, J. A. (1972): *The sociology of language: and interdisciplinary social approach to language in society*, Rowley, Newbury House, *Sociología del lenguaje*, Madrid, Cátedra, 1995.

- Forneiro, J. L. (2004): *Allá em riba un rey tinha una filla*, Ourense, Difusora de letras, artes e ideas.
- Foucault, M. (1976): *Histoire de la Sexualité*, Paris, Gallimard, Cap. 2: "La volonté de savoir".
- Freixeiro Mato, X. R. (1997): *Lingua galega: Normalidade e conflito*, Santiago de Compostela, Laiovento, 47-53.
- García Docampo, M. (2003): *A construción social do territorio galego*, A Coruña, TresCtres.
- Guy, G. R.; Baugh, J.; Schiffrin, D. ; Feagin, C. (1995): *Towards a social sciences of. Language. Papers in honor of Wilian Labov 1: Variation and change in language and society*, Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins.
- Hagège, C. (2000): *Halte à la morte des langues*, Paris, O. Jacob, *No a la muerte de las lenguas*, Barcelona, Paidós, 2002.
- Haugen, E.; J. D. McClure; D. S. Thomson, eds. (1990): *Minority languages today: a selection from the papers read at the First International Conference on Minority Languages, held at Glasgow University from 8 to 13 September 1980*, Edinburgh Univ. Press.
- Koerner, K. (1986): "Aux sources de la sociolinguistique" *Linguisticae Investigationes* 10/2, 381-401.
- Kymlicka, W. (1996): *Ciudadanía multicultural: Una teoría liberal de los derechos de las minorías*, Barcelona, Paidós, 151-303.
- Le peuple bretón. (2002): "Enseignement du breton. Des progrès mais trop limites", Saint-Brieuc, *Le peuple bretón* 465, Octobre 2002.
- Máiz Bar, B. (2003): *L'enseignement non universitaire en bretón et en galicien*, Brest, Université de Bretagne Occidentale.
- Mauro Fernandez, (1995) "Los orígenes del término diglosia. Historia de una historia mal contada" en *Historiografía lingüística*, XXII, 1/21995. 163-195.
- Mollà, T. (2002): *Manual de sociolingüística*, Alzira, Bromera.
- Monteagudo, H. (2005): "A lingua galega nos espazos urbanos. Situación e perspectivas", *Lingua e usos*, A Coruña, Universidade da Coruña, Servizo de Normalización Lingüística. 65-82.

- Monteagudo, García Conde, Ruíz López de Castro, Subiela. (2002): *A normalización lingüística a debate*, Vigo, Xerais.
- Monteagudo, H. (1999): *Historia social da lingua galega*, Vigo, Galaxia.
- Montero, X. A. (1996): "Don Florencio no congreso", *La voz de Galicia*, 19-IX-, Páxina 6.
- Moralejo Álvarez, J.J. (1982): *A lingua galega e os seus problemas*, Vigo, Galaxia.
- Morvannou Fanch. (1999): *Le Breton, la jeunesse d'une vieille langue. Quelques repères dans une histoire longue et mouvementée*, Lannion, Presses Populaires de Bretagne.1999.
- Moure, T. (2001): *La lingüística en el conjunto del conocimiento. Una mirada crítica*, Lugo, TrisTram.
- Moure, T. (2003): "A batalla das linguas no mundo actual. Multilingüismo e antiglobalización" , *Grial* 160, 19-29.
- Ninyoles, R. (1972): *Idioma y poder social*, Madrid, Tecnos.
- Pentecoteau, H. (2002): *Devenir Bretonnant. Découvertes, apprentissages et réappropriations d'une langue*, Rennes, Presses Universitaires Rennes.
- Perazzi, J.CH. (1998): *Diwan. Vingt ans d'enthousiasme, de doute et d'espoir*, Brest, Ouest-France.
- Portas, M. (1991): *Lingua e sociedade en Galicia*, A Coruña, Bahía.
- Precedo Ledo, A. (1999): *Informe demográfico de Galicia*, Santiago, Fundación Caixa Galicia.
- Quivy, R. et Van Campenhoudt, L. (1995): *Manuel de recherche en sciences sociales*, Paris, Dunon.
- Ramallo F. e Rei Doval. (1997): *Vender en galego. Comunicación, empresa e lingua en Galicia*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega.
- Robins, R. H. e E. M. Uhlenbeck, eds. (1991): *Endangered languages*, Oxford, Berg.
- Rodríguez, F. (1991): *Conflicto lingüístico e ideoloxía en Galicia*, Santiago de Compostela, Laiovento.
- Rotaetxe Amusategi, K. (1988): *Sociolingüística*, Madrid, Síntesis.
- Sánchez Carrión, J.M. (1985): "La nueva sociolingüística y la ecología de las lenguas", en *Hizkuntza eta Literatura. Aingeru Irigarayri Omenaldia*, Donostia, Eusko-Ikaskuntza.

- Seminario de Sociolingüística. (1993): *Estudio sociolingüístico da comarca ferrolá*, A Coruña, RAG.
- Seminario de Sociolingüística. (1994): *Lingua inicial e competencia lingüística en Galicia*, Santiago de Compostela, RAG.
- Seminario de Sociolingüística. (1995): *Usos lingüísticos en Galicia*, Santiago de Compostela, RAG.
- Seminario de Sociolingüística. (1996): *Actitudes lingüística en Galicia*, Santiago de Compostela, RAG.
- Seminario de Sociolingüística. (2003): *O galego segundo a mocidade*, Santiago de Compostela, RAG.
- SKED. (2003): *Langue & Culture bretonnes dans le pays de Brest, livret d'information*, Brest, Librairie Dialogue.
- Skutnabb-Kangas, T. (2000): *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?*, London, Lawrence Erlbaum.
- VVAA. (2002): *Bilingüismo e educación, da familia á escola*, II Simposio Internacional sobre o Bilingüismo. Vigo, Universidade de Vigo, 23-26 de Outubro do 2002.
- VVAA. (2003): *Estudo sociolingüístico do concello de Vigo 2002*, Vigo, Concello de Vigo e Universidade de Vigo.
- VVAA. (2005): *Análise sociolingüística da Universidade da Coruña*, A Coruña, Universidade da Coruña, Servizo de Normalización Lingüística.
- VVAA. (2005): *Plan xeral de normalización da lingua galega*. Santiago de Compostela, Xunta de Galicia.